

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Historický ústav

Testamentární praxe pozdně středověkých šlechtičen

Diplomová práce

Autor: Jana Mazaná
Studijní program: N7504 – Učitelství pro střední školy
Studijní obor: NSSKDE Učitelství pro střední školy – dějepis
NSSKON Učitelství pro střední školy – základy společenských
věd
Vedoucí práce: PhDr. Beran Zdeněk, Ph.D.

Hradec Králové 2018

Zadání diplomové práce

Autor:	Jana Mazaná
Studium:	P16P0565
Studijní program:	N7504 Učitelství pro střední školy
Studijní obor:	Učitelství pro střední školy - dějepis, Učitelství pro střední školy - základy společenských věd
Název diplomové práce:	Testamentární praxe českých pozdně středověkých šlechtičen.
Název diplomové práce AJ:	Czech Testamentary Practice of Late Medieval Noblewomen

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce si klade za cíl zabývat se problematikou postavení středověkých žen v rámci rodiny a práva. Testament jako pramen je velmi hodnotný materiál ke studiu jak hospodářského postavení daných šlechtičen tak i sociologickým ukazatelem života v pozdním středověku. Ženské testamentsy jsou tudíž cenným pramenem pro pochopení postavení urozené ženy ve středověké společnosti. Velmi přitom záleželo na společenském statusu ženy, kdy se ve výhodné právní pozici nacházely zejména vdovy. Pomocí analýzy vybraných závětí šlechtičen a jejich následné komparace si klade za cíl zjistit, co je považováno za standardní testamentární praxi. Dále bude práce zjišťovat, kdo byli příjemci dědictví a za jakých podmínek bylo dědictví vypláceno.

Prameny: Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, 1-3., ed. František Palacký, Praha 1840-1844. Archiv koruny české 6, ed. Antonín Haas, Praha 1958. Pozůstatky desk zemských království českého II, ed. Josef Emler, Praha 1872. Literatura: Philippe ARIÉS, Dějiny smrti I, Praha 2000. Kateřina JÍŠOVÁ - Eva DOLEŽALOVÁ, Pozdně středověké testamentsy v českých městech: prameny, metodologie a formy využití. Sborník příspěvků z konference uspořádané 30. listopadu 2005 Archivem hlavního města Prahy a Historickým ústavem Akademie věd České republiky, Praha 2006. Anděla KOZÁKOVÁ, Právní postavení ženy v českém právu zemském, Praha 1926. Pavel KRÁL, Mezi životem a smrtí. Testamentsy české šlechty v letech 1550-1650, České Budějovice 2002. Pavel KRÁL, Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku. České Budějovice 2004. Milena LENDEROVÁ - Božena KOPIČKOVÁ - Jana BUREŠOVÁ - Eduard MAUR, Žena v českých zemích od středověku do 20. století, Praha 2009. Martin NODL - Martin WIHODA (ed.), Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, Praha 2007. Martin NODL - František ŠMAHEL, Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku, Praha 2014. Norbert OHLER, Umírání a smrt ve středověku, Jinočany 2001. Robert ŠIMŮNEK, Reprezentace české středověké šlechty, Praha 2013.

Garantující pracoviště:	Historický ústav, Filozofická fakulta
Vedoucí práce:	PhDr. Zdeněk Beran, Ph.D.
Oponent:	prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.
Datum zadání závěrečné práce:	18.12.2015

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala pod vedením PhDr. Zdeňka Berana, Ph.D. samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Jana Mazaná

Anotace

MAZANÁ, Jana: Testamentární praxe pozdně středověkých šlechticů. Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2018, 51 s. diplomová práce

Diplomová práce si klade za cíl zabývat se problematikou postavení středověkých žen v rámci rodiny a práva. Testament jako pramen je velmi hodnotný materiál ke studiu jak hospodářského postavení daných šlechticů, tak i sociologickým ukazatelem života v pozdním středověku. Ženské testaments jsou tudíž cenným pramenem pro pochopení postavení urozené ženy ve středověké společnosti. Velmi přitom záleželo na společenském statusu ženy, kdy se ve výhodné právní pozici nacházely zejména vdovy. Pomocí analýzy vybraných závětí šlechticů a jejich následné komparace si klade za cíl zjistit, co je považováno za standardní testamentární praxi. Dále bude práce zjišťovat, kdo byli příjemci dědictví, a za jakých podmínek bylo dědictví vypláceno.

Klíčová slova: testament, šlechta, pozdní středověk, desky zemské, dědické právo

Abstract

MAZANÁ, Jana. *Czech Testamentary Practice of Late Medieval Noblewomen*. Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2018, 51 pp. Diploma thesis

The diploma thesis aims at addressing the issue of the status of medieval women in family and law. The testament as a source is a very valuable material for studying both the economic position of the noblemen and the sociological indicator of life in the late Middle Ages. Thus, female testaments are a valuable source of understanding of the position of a venerable woman in medieval society. Very much the social status of a woman, where the widow was in a privileged legal position. Using the analysis of selected teachings of the nobleman and their subsequent comparison, he aims to find out what is considered a standard testamentary practice. In addition, the work will determine who was the recipient of the inheritance and under what conditions the inheritance was paid.

Keywords: testament, aristocracy, late Middle Ages, land registers, inheritance law

Poděkování:

Ráda bych poděkovala PhDr. Zdeňku Beranovi Ph.D. za trpělivost, ochotu a cenné rady při vedení mé diplomové práce.

Obsah

Úvod.....	1
1. Středověké vnímání smrti	5
1.1 Kostel, hřbitov.....	6
1.2 Poslední věci člověka.....	7
1.3 Memento mori.....	9
2. Dědické právo v Čechách	10
2.1 Desky zemské	11
2.2 Viktorín Kornel ze Všehrd	12
2.3 Odúmrť	13
2.4 Nedíl.....	14
2.5 Testament	15
3. Postavení ženy ve středověku	18
3.1 Ženská majetková práva.....	19
4. Rozbor vybraných posledních pořízení	22
4.1 Struktura testamentu	23
4.2 Závěti deskové	27
4.2.1 Anna ze Šternberka 1398.....	27
4.2.2 Zdena z Bělušovic 1436	28
4.2.3 Ofka z Malovic 1445.....	29
4.2.4 Dorota z Bělušovic 1451	29
4.2.5 Kateřina z Třebovetic 1457.....	30
4.2.6 Shrnutí	31
4.3 Závěti listinné.....	32
4.3.1 Machna z Veselí 1438.....	32
4.3.2 Markéta z Pořešína 1465	33
4.3.3 Kateřina z Pecky 1482.....	34
4.3.4 Anežka z Rožmberka 1482	36

4.3.5. Johanka z Kravař 1495	38
4.3.6. Markéta z Rožmitálu 1496.....	38
4.3.7. Anežka z Chlumu a Košumberka 1500	39
4.3.8. Dorota z Hobzí 1511	40
4.3.9. Shrnutí	42
4.4 Závěti s odkazem na válečný stav či nefungování desek.....	42
4.4.1 Anna z Olšan 1428.....	42
4.4.2 Alžběta ze Sešlic 1434	43
4.4.3 Běta 1453.....	44
4.4.4 Shrnutí	45
4.5 Komparace s vybranými šlechtickými kšafy	45
Závěr	49
Seznam zkratk	53
Prameny a literatura	54
Seznam příloh	57

Úvod

Umírání a smrt patřily k životu stejně jako život sám. Bez povědomí o smrti by nebyl náš život k žití. Seneca řekl: „*Člověk jsem, protože se smrti bojím.*“ Právě tento strach nebo spíše povědomí o vlastní smrti odlišuje lidi od zvířat. A kolik existuje na světě různých kultur, skupin a etnik, tolik existuje pohledů na smrt a přístupů k ní. Smrt totiž zaujímá v každé kultuře téměř ústřední roli a patří spolu se svatbou a pohlavní zralostí k tzv. přechodovým rituálům, které si každá kultura bedlivě střeží, předává je z generace na generaci a velmi na nich lpí. V křesťanské tradici je smrt považována pouze za bránu do „onoho světa“, kde všichni čekají na poslední soud a věčný život v ráji nebo věčná muka v pekle.

Práce si klade za cíl zabývat se problematikou postavení středověkých žen v rámci rodiny a práva pomocí analýzy testamentů sepsovaných šlechticemi. 16 vybraných testamentů postihuje období 1389–1511. Většina těchto závětí je editována, pouze 3 z nich byly po prostudování Třeboňského archivu dostupné v originále. Zvolený vzorek prací byl vybrán hlavně z desek zemských, které jsou dostupné v Archivu českém¹, dále pak z fondu Cizí rody v Třeboňském archivu. Poslední pořizené byly vybrány ze zbytku desek zemských, které byly zpracovány v edici Archivu českého, konkrétně díl II. a V. Dále díl XXVI., který zpracovává zprávy o venkovských statcích z archivu města Prahy. V poslední řadě byly vybrány z dílu XV., který zpracovává listiny archivu Olešnického. Následně byly testamenty vybrány z edice *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*, I. i II. díl.²

Práce nejvíce využívá metodu analýzy testamentu, pomocí které má zjistit, kdo je příjemce, co je předmětem dědictví a jakých formulací se zůstavitelka dopouštěla. Jak dalece tedy formulace záležely na svobodné vůli testátorky a do jaké míry jsou obecně zažitou normou. Dále pomocí komparace s citovanou literaturou vyhodnotit,

¹ AČ II/C. V.; AČ V/C.XIV.; AČ XXVI/E. XIV.; AČ XV/C. XX.

² *Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých (= Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum*, I, ed. Josephus Emler, Praha, 1870.

Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých (= Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum, II, ed. Josephus Emler, Praha, 1872.

zda tyto dílčí aspekty zapadají do již zjištěného a obecně přijímaného názorového obrazu. Ve vymezeném období dochází v českém prostředí k velkým náboženským změnám, kdy velká část obyvatelstva přiklání ke kališnické víře. Je tedy možné, že se tato změna nějak promítla do testamentů? Nabízí se i otázka, zda byly středověké šlechtičny dobovým rodinným právem limitovány, či měly stejné možnosti jako šlechtici.

Rozdílnost ve vnímání umírání a smrti není pouze horizontální, napříč kulturami dnešního světa. Můžeme ji sledovat i u jedné kultury v průběhu jejího historického vývoje. To, jaký vztah měli lidé ke smrti, umírání a mrtvým v daném historickém období, je velmi dobrým ukazatelem jejich myšlení a duchovní kultury. I když dějiny myšlení nepodléhají náhlým a zlomovým změnám, můžeme během desítek či stovek let pozorovat určité měnící se tendence a trendy. Práce se ve své první části pokusí přiblížit situaci v období pozdního středověku na českém území, kdy dochází k velkým změnám, hlavně v oblasti víry. V českém prostředí byla společnost rozdělena na dvě frakce – katolíky a kališníky. Proto zde může panovat určitá názorová odlišnost. Práce se tedy také zaměří na náboženské smýšlení daných šlechtičen, pořizující závět', a pokusí se najít odlišnosti ve stylu a obsahu závěti psané katolickými a kališnickými šlechtičny. Zda je tedy možné vysledovat rozdíl ve vyznání ve struktuře a formě testamentu.

Danou společnost je nutno ještě rozdělit na dva odlišné světy, a to svět mužský a svět ženský, které byly hlavně v dřívějších dobách diametrálně odlišné. Ženskému světu nebyla donedávna věnována dostatečná pozornost ze strany historiků a badatelů. Díky nástupu feminismu byla ale ženská otázka otevřena a historici se jí začali zabývat jako rovnocenným badatelským tématem. V současnosti je již řada velmi kvalitních prací zabývajících se ženskou a genderovou tematikou i v českém prostředí³ a situace se nadále zlepšuje. Je jasné, že tam, kde se nenachází žádné prameny, je historikova práce značně ztížená, ale nacházejí se nové přístupy a pohledy na danou

³Např. Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.; Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie*. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006), Pardubice 2006.

problematiku. Z nich lze mnohé spojit s dosavadními znalostmi a dojít tak k novým zjištěním. Pomocí komparace ženských a mužských testamentů dojde práce k odpovědi, zda se nějakým zásadním způsobem liší forma a obsah závěti pořizené šlechticemi a šlechtici.

Základní pramennou základnou, z níž bude práce vycházet jsou již zmíněná poslední pořizení šlechticů. Vyhledávání testamentů je však obtížné, neboť prameny jsou značně roztrženy. Bohužel se všechna pořizení neseptovala do jedné knihy, jako tomu bylo v případě měst, kde je tedy i badatelská činnost značně ulehčena. Nejvíce šlechtických závětí najdeme v deskách zemských, ale bohužel z důvodu požáru máme pro zkoumané období nekompletní záznamy. Co se týče právních otázek dané doby, čerpá práce ze základního díla Viktorina Kornela ze Všehrd *O práviech, o súdiech i o dskách Země české knihy devatery*, kde je sepsáno české zvykové právo⁴. Dále také ze starších, ale dodnes velmi kvalitních prací Josefa Kalouska⁵ z roku 1894, Rudolfa Rauschera⁶ z roku 1922 a Anděly Kozákové⁷ z roku 1926. Z novější literatury k právní situaci zemí Koruny české je důležitá práce Karolíny Adamové a Antonína Sýkory.⁸ Literatura, ze které práce čerpá, jsou mimo základní práce Philippa Ariése⁹ a Jacquese Le Goffa,¹⁰ práce Pavla Krále,¹¹ Norberta Ohlera¹² nebo již zmíněné Mileny Lenderové.¹³

⁴ Viktorin, KORNEL ZE VŠEHRD, *Viktorina Kornelia ze Všehrd Knihy dewatery o práwiech a súdiech i o dskách země české*, Praha 1841.

⁵ Josef KALOUSEK, *O staročeském právé dědickém a královském právé odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894.

⁶ Rudolf RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922.

⁷ Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926.

⁸ Karolína ADAMOVÁ, Antonín SÝKORA, *Dědické zemské právo v české historii*, Ostrava, Brno, 2013.

⁹ Philippe ARIES, *Dějiny smrti I. díl. Doba ležících*, Praha 2000.

¹⁰ Jacques Le GOFF – Jean Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, Praha.; Jacques Le GOFF, *Středověký člověk a jeho svět*, Praha, 1999.; Jacques Le GOFF, *Muži a ženy středověku*, Praha 2013.

¹¹ Pavel KRÁL, *Mezi životem a smrtí, Testamenty české šlechty v letech 1550-1650*, České Budějovice 2002.; Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.

¹² Norbert OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2001.

¹³ Např. Milena LENDEROVÁ – Božena KOPIČKOVÁ – Jana BUREŠOVÁ – Eduard MAUR, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.; Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006)*, Pardubice 2006

První část práce seznamuje s teoretickou situací konce středověku na českém území. Klade si otázky, jak člověk na sklonku středověku vnímá smrt, jak se k ní staví a jaké místo v jeho životě zaujímá. Dále se zabývá otázkou postavení žen v pozdním středověku v rámci rodiny a práva. Druhá část práce je primárně zaměřena na vlastní analýzu a komparaci vybraných testamentů i s několika vybranými testamenty mužskými. Následuje konečná syntéza zjištěných poznatků.

1. Středověké vnímání smrti

Období středověku bylo na evropském kontinentě neoddělitelně spjata s křesťanstvím, které se začalo vyvíjet ve starověkém Římě, ale svou pevnou podobu získalo až v raném středověku. Nenašli bychom asi obecnější pojem pro středověkou Evropu, než právě křesťanství a jeho univerzalizmus. Také bychom asi těžko hledali instituci, která by prostupovala všemi důležitými událostmi každého lidského života, jak to dělala středověká křesťanská církev. Církev doprovázela jedince od jeho narození, přes dospělost, sňatek a doprovázela ho i na místo věčného odpočinku. Pro křesťany tato cesta ale nebyla ta poslední. Všichni ještě čekali na Poslední soud a konečné vzkříšení. Můžeme říci, že církev získala jakýsi patent na smrt a posmrtný život. I když se křesťanská církev všemožně snažila zformovat myšlení lidí tak, aby bylo stejné a univerzální, nepodařilo se jí to ale úplně. V lidové kultuře stále přetrvávaly mytické představy zakořeněné tak hluboko v lidské mysli, že jejich kořeny sahaly až k prvním animistickým představám jeskynních lidí.¹⁴ Mnoho takovýchto představ a rituálů s nimi spojených byly církví potírány a zakazovány, ale z podvědomí prostých lidí se tyto představy nedaly vyrvat. Pokud se tedy bavíme o tom, jak vnímali smrt středověcí lidé, berme v potaz, že lidová kultura a prostí lidé se s křesťanskou naukou snažili popasovat po svém.

Umírání bylo ve středověku záležitostí veřejnou.¹⁵ Do jisté míry to bylo i z důvodu stylu a způsobu života každé rodiny. Rodina žila pohromadě většinou v jedné společné místnosti domu, a tak nebyl prostor vyčlenit umírajícímu zvláštní pokoj. Druhým důvodem přítomnosti celé rodiny při umírajícím byla skutečnost, že člověk měl odcházet z tohoto světa se všemi smířen. Umírající se proto snažil i na smrtelném lůžku urovnat staré křivdy a udělit rady, a hlavně požehnání svým blízkým.¹⁶ V neposlední řadě tomu bylo tak i pro to, aby se všichni se smutkem z odchodu milované osoby lépe vyrovnali, jelikož větší skupina snášela zármutek lépe. Šlo ale i o umírajícího samotného. Nikdo nechtěl čelit strachu z neznáma sám a pokud měl kolem sebe milující rodinu, umíralo se mu lehčeji.

¹⁴ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 145.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 184.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 186.

1.1 Kostel, hřbitov

Pro středověkého člověka neexistovala tak tvrdá a neprostupná hranice mezi světem zemřelých a světem živých, jako je tomu v dnešní době. Oba světy byly navzájem propojeny, prolínaly se a vytvářely určitou spojitost. Místa, kde se tyto dva světy nejvíce propojovaly a pro každého člověka měly speciální až magický význam, byly kostel a k němu přiléhající hřbitov.¹⁷ V těchto prostorách se živí modlili za své mrtvé a přimlouvali se za jejich duše. Tento zvyk, nebo bychom mohli říci i určitou povinnost každého křesťana, nechala ustanovit církev mezi 4. a 5. stoletím a vycházela z Augustinova pojednání „O péči, již jsme zemřelým povinováni“, které sepsal v letech 421 až 422¹⁸. O těchto přimlouvách bývala zmínka i v testamentech, z toho bychom mohli soudit, že ač byla tato tradice zažitá a obecně přijímaná, umírající je považoval za tak důležitou věc, aby se o ní ve své poslední vůli zmínil. Pro uchování vzpomínky na umírajícího a pojištění si dlouholetých modliteb za svou duši sloužily, hlavně tedy zámožnějším věřícím, donace. Jednalo se o odkázání určitého majetku příslušnému kostelu nebo klášteru. *„Donace, fundace, zádušní nadání i zakupování anniversarií jsou jevy v našich pramenech velmi bohatě dokumentované. Jednalo se o záležitosti ve své době tak běžné, že znění příslušných písemností vykazuje rysy formuláře – ať již máme na mysli listiny donátorů či naopak reversy příjemců. Pokud si údaje písemných pramenů, tedy nadace učiněné k jediné instituci, promítneme do reálné situace běžného liturgického provozu v kostele, zjišťujeme, že se jednalo o ruch dosti intenzivní.“*¹⁹ Společenství živých a mrtvých bylo tedy provázáno určitým koloběhem přimluv, jenž se napříč časem uzavírá. Živí si při modlitbách připomínají mrtvé, kteří nechtějí být zapomenuti a na oplátku mrtví prosí za živé u Božího trůnu.²⁰

Stejně jako se změnilo vnímání předělu mezi životem a smrtí ve středověku a dnes, změnil se přístup lidí k místům posledního odpočinku, a to hřbitovu. Základní

¹⁷ Robert ŠIMŮNEK – Roman LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*. České Budějovice 2011, s. 185.

¹⁸ Jacques Le GOFF – Jean Claude SCHMITT, *Encyklopedie středověku*, Praha 2014, s. 678.

¹⁹ R. ŠIMŮNEK – R. LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*. České Budějovice 2011, s. 185-186.

²⁰ N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 57.

funkce, uchování těla zemřelého, zůstala nezměněna, ale na středověkém hřbitově panoval čilý společenský ruch. Na hřbitovech se někdy dokonce obchodovalo, tančilo a hodovalo.²¹ Hřbitov vznikl z potřeby oddělit od sebe svět zemřelých, ale zároveň s mrtvými zůstat v kontaktu. Současně to také potvrzovalo lidské vědomí kontinuity bytí, opakování životního cyklu a také určité propojení mrtvého s rodinou i po smrti.²²

1.2 Poslední věci člověka

Během středověku se ustavily základní úkony, které by měl umírající člověk na tomto světě ještě vykonat, tzv. poslední věci člověka. Pozdní středověk, a hlavně raný novověk, kladl důraz na připravenost člověka na poslední hodinku. Člověk měl žít s vědomím, že smrt si pro něj může přijít kdykoli. Přitom ještě ve vrcholném středověku se poslední zápas o duši umírajícího sváděl na poslední chvíli nad jeho lůžkem, kdy spolu zápasily síly dobra a zla. Rozhodnutí, kdy člověk zemře náleželo pouze Bohu, a tak si člověk alespoň sám mohl vybrat, jaký jeho odchod z tohoto světa bude.²³ Základním požadavkem bylo umřít důstojně, to znamená oddat se osudu a být připraven přijmout rozhodnutí Boha. Tento stoický přístup byl typický pro raný a vrcholný středověk. S postupným pronikáním myšlenek humanismu se tato odevzdanost božím záměrům měnila a smrt se stávala individuálnější záležitostí.

Všem umírajícím by se mělo dostat před smrtí posledního pomazání. Kněz, který umírajícímu toto rozhřešení udělí je v této chvíli nejen zástupcem božím, ale nabízí i uklidňující rozhovor neklidnému člověku. Při posledních chvílích lidského života hrály velkou úlohu světla, svíčky. *„Umírající uchopil, pokud mu na to stačily síly, svíci do pravé ruky; další světla byla kolem něho uspořádána případně do půlkruhu a – později – symbolicky vykládána: modlitba přítomných a řetěz světel měly umírajícího chránit před nástrahami zlých duchů.“*²⁴ *„Kněz nemocného pokřizuje posvátným olejem na přesně označených místech na těle (hlava, oči, uši, nos, rty, krk,*

²¹ R. ŠIMŮNEK – R. LAVIČKA, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*. České Budějovice 2011, s. 186.

²² A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004, s. 266.

²³ N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 60.

²⁴ *Tamtéž*, s. 75.

prsa, srdce a ramena) a na místech obzvlášť bolavých. Modlitby, které se přitom pronášejí, mají stejnou stavbu a týkají se nesprávné funkce jednotlivých orgánů, [...]“²⁵ Jak již bylo výše zmíněno, umírající nebyl v posledních chvílích sám a byla mu poskytována podpora jeho rodiny a milujících bližních. Proto mu byla v posledních okamžicích projevována láska od nejbližších osob, které mu dávali poslední políbení na čelo nebo na ústa. Pokud byl umírající schopen mluvit, měl vyjádřit vděk vlídnými slovy.²⁶

Zda byl člověk skutečně po smrti, bylo odvozováno z charakteristických znaků, jako třeba zástava srdce a dechu, studené tělo, ztuhlé svaly, jinak zbarvená kůže nebo mrtvolný zápach.²⁷ Po zjištění, že je člověk skutečně nežije, následoval určitý postup pro pozůstalé. Nejprve bylo nutné zatlačit oči a zavřít ústa. Ženy poté omyly tělo nebožtíka. Tento úkon nebyl pouze praktický, ale v symbolické rovině jsme ho mohli chápat jako „koupel znovuzrození“. Již při křtu byl člověk omyt vodou, tím byl odpouštěn nejen dědičný hřích a všechny osobní hříchy, zároveň byl jedinec přijat do společenství církve, ale zejména se stal dítětem Božím. Křest byl tedy vnímán jako vstupní brána do věčného života, jelikož bez křtu nemohl věřící přijímat další svátosti. Již Ježíš řekl svým apoštolům: „Jděte, učte všechny národy a křtíte je ve jménu Otce i Syna i Ducha svatého!“²⁸ Koloběh se symbolikou vody se uzavíral právě úmrtím. Stejně jako byl tedy člověk pokřtěn při narození, byl omyt po smrti a mohl čekat na vzkříšení.²⁹ Poté bylo potřeba mrtvého obléci. Někteří měli rubáš již ušitý z dřívějších dob, byla to jedna z důležitých věcí, které měl člověk během života zajistit. Umytý a oblečený nebožtík byl položen v domě, kde zemřel, na máry, obličejem k nebi a přítomní se s ním mohli rozloučit.³⁰ U mrtvého se poté držela stráž, aby ho zlí duchové nerušili od klidu. Ráno se lidé nad mrtvým pomodlili, mrtvý byl pokropen svěcenou vodou a odnesen na márách do kostela. Následně byla sloužena zádušní mše.³¹

²⁵N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 77.

²⁶ *Tamtéž*, s. 82.

²⁷ *Tamtéž*, s. 93.

²⁸ Mt 28,19.

²⁹ N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 95.

³⁰ *Tamtéž*, s. 96.

³¹ *Tamtéž*, s. 99.

Do tří dnů od smrti měl následovat pohřeb. Na hřbitově se veřejně přečetla závěť. Po pohřbu se lidé sešli na společné pohřební hostině. Společenství se chtělo ujistit, že i po odchodu jednoho jejího člena bude toto společenství fungovat dál. Proto se zde rozhodlo i o právních změnách. Z manželky se stala vdova, z nejstaršího syna hlava rodiny.³²

1.3 Memento mori

Jelikož měl středověký člověk smrt neustále kolem sebe, bylo vcelku těžké na ni zapomenout. Tento trend podporovala i křesťanská církev, která připomínala zemřelé během mší, jež byly vždy slouženy za konkrétního zemřelého. Kromě těchto jednotlivých a variabilních připomínek zemřelých ustanovila církev i oficiální svátky zemřelých, a to tzv. Dušičky. Tento svátek oficiálně nazýván Vzpomínka na všechny věrné zemřelé je v Čechách slaven 2. listopadu.

Pro věřící byly vytvářeny obrazy, které zpodobňovaly smrt, a ještě více jim připomínaly její náhodnost a nejistou povahu. Obrazy byly nazývány tance smrti nebo *ars moriendi* a byli zde znázorněni mrtví v různých fázích rozkladu, jak tančí společně s živými a se samotnou smrtí. Ta bývala zobrazována různě, jako kostlivec, osoba s plachetkou a kosou nebo i stará žena. Tato vyobrazení byla populární zejména v druhé polovině 15. století v Německu a Nizozemí. Mezi nejznámější malíře, zobrazující *ars moriendi* se řadili například Albrecht Dürer, Hans Holbein nebo Hieronymus Bosch.³³ Počátek tanců smrti je přisuzován propuknutí morové epidemie, která sužovala Evropu.³⁴ Tyto morové epidemie mezi lidmi vzbuzovaly obecnou nejistotu a měly za následek davová šílenství a rychle se šířící paniku. Na morovou ránu mohl zemřít téměř kdokoli, nikomu se nevyhýbala, a proto se v myšlení lidí usadila myšlenka, že smrt si opravdu může vzít kohokoli.³⁵

³² N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 105-108.

³³ Kateřina JÍŠOVÁ, Eva DOLEŽALOVÁ. *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití*, Praha, 2006 s. 12-13.

³⁴ André CORVISIER, *Tance smrti*, Praha, 2002 s. 15.

³⁵ *Tamtéž*, s. 17.

2. Dědické právo v Čechách

Za nejstarší dochovaný a na našem území platný zákoník zabývající se dědickým právem bychom mohli považovat Statuta Konráda Oty, která byla vyhlášena roku 1189 na sněmu v Sadské. Tento zákoník měl platnost na celém území českého státu.³⁶ Již zde bylo ustanoveno, že pokud nebyli žádní žijící mužští potomci, právo dědit nemovitý i movitý majetek přecházelo na dcery. Neplatilo ale, že by dědila obě pohlaví stejně.³⁷ Tento omyl vznikl podle Kalouska při špatném výkladu slova *aequaliter*, který se vztahoval spíše k situaci, kdy chyběl mužský dědic a bylo více dcer. V takovém případě právě všechny dcery dědily majetek naroveň.³⁸ Statuta Konrádova již také počítala s královou odúmrťí, tedy s převodem majetku na krále v případě, kdy již šlechtic neměl nedílné příbuzné. Prvním takto doloženým příkladem odúmrťe byla listina z roku 1222 od krále Přemysla.³⁹ Dědit mohl podle tohoto zákoníku jen neoddělený příbuzný, tedy příbuzný žijící v nedílu, a to pouze do čtvrtého kolene.⁴⁰ Pokud jde o kšaftovací svobodu, tj. možnost odkázat majetek i někomu jinému než příbuzným, musel si šlechtic vyžádat od krále mocný list. Šlechtici se ale už i v této době snažili tyto zákony obcházet tím, že převáděli majetek na příbuzné ještě za svého života. Pokud bylo zjištěno, že s majetkem hospodaří někdo jiný, než je zapsáno v deskách zemských, hrozila i soudní pře.⁴¹

Následnou právní úpravou dědického práva v Čechách byl zákoník krále Jana, který byl přijat roku 1310 při nástupu Jana na český trůn, který platil až do roku 1497.⁴² Král Jan v něm de facto potvrzoval původní znění Statut Konrádových, došlo pouze k drobnému zpřesnění, např. do jakého stupně pokrevnosti je možno dědit. Byla také upřesněna problematika, zda mohou dědit oddělení potomci. Ze zákoníku je patrné, že to možné nebylo.⁴³

³⁶ Josef, KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtném na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894, s.6.

³⁷ *Tamtéž*, s. 7.

³⁸ *Tamtéž*, s. 7.

³⁹ *Tamtéž*, s. 8.

⁴⁰ *Tamtéž*, s. 9.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 12.

⁴² *Tamtéž*, s. 12.

⁴³ *Tamtéž*, s. 14.

Velkou změnou v oblasti práva se měl stát všeobecný zákoník Karla IV. *Maiestas Carolina*, který měl zakročit proti partikularismu českého zemského práva a měl sjednotit právní stav v zemi. Zasahovat měl do většiny odvětví práva, tzn. i do dědického a měl se mimo jiné vyjadřovat i k otázkám odúmrť.⁴⁴ Ta měla být značně posílena, jelikož se za dědice považují pouze děti, tzn. dědí se pouze v první pokrevní linii.⁴⁵ Karel dále přísně zakázal, aby bylo odúmrtní právo porušováno odevzdáváním majetku do cizích rukou. Pokud byl takovýto nelegální převod majetku zanesen do desek, propadl koruně a navíc písař, který tento zápis provedl měl být hrdelně potrestán.⁴⁶ Prosazení tohoto zákoníku skončilo ale nezdarem a dokument skončil v plamenech.

Dědické právo zůstávalo během zkoumaného období vcelku bez větších změn. Bylo ale velice složité s četnými modifikacemi a nejasnostmi. V mnoha případech bylo rozhodováno výjimečně. Proto není divu, že, i když byla situace šlechtice v oblasti majetkové poměrně jasná, pro svůj vlastní lepší pocit a jistotu, že postavení dědiců nebude v ohrožení, snažili se všemi možnými dostupnými prostředky pojistit klidné předání majetku dědicům.

2.1 Desky zemské

Úřad desek zemských sloužil odedávna pro zaznamenávání, a tedy i k pojištění soukromých a veřejných zpráv obyvatelů království českého. Nejprve do nich bylo zapisováno jen to, co se rozhodlo u zemského soudu a mělo být zachováno pro budoucí generace, tedy soudní rozepře i s jejich výsledkem. Dále bylo zápisem do desek zabezpečeno nabytí práv k majetku a všem statkům různými smlouvami, tj. koupí, zápisem nebo poslední vůlí.⁴⁷ Byly vedené v tzv. kvaternech a rozdělovaly se na desky trhové, ve kterých byly zaznamenávány právě převody majetků a desky půhonné, kde byly zaznamenávány věci trestněprávní⁴⁸. Postupem času se staly desky

⁴⁴ Ladislav VOJÁČEK, Karel SCHELLE, Vilém KNOLL, *České právní dějiny*, Plzeň 2010, s. 126.

⁴⁵ Josef, KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtném na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894, s. 20.

⁴⁶ Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské: a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007, s. 20.

⁴⁷ RT I, s. 19.

⁴⁸ Helena KRMÍČKOVÁ, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014, s. 62.

natolik důvěryhodné, že již ve 14. století platilo, při jakémkoli sporu kdokoli má zápis v deskách, nepotřebuje již žádného dalšího svědka.⁴⁹ Bohužel 2. června 1541 propukl na Pražském hradě požár a desky zemské shořely. Po požáru se začalo s jejich obnovováním, ale do obnovených desek zemských se dostaly jen takové zápisy, které byly stále důležité pro dané osoby.⁵⁰ Několik částí původních desek zemských se zachovalo. V době požáru totiž byly zapůjčeny na různá místa království, i když tato praxe nebyla dovolována.

Text byl do desek zemských vpisován do roku 1495 česky, německy i latinsky. Avšak většina šlechty latinsky neuměla, písaři sice ano, ale myšlení měli stále českého rázu a pokud si nemohli vzpomenout na přesné latinské slovo nebo formulaci, zapsali do latinského textu české slovo či celou větu. Text ve výsledku mohl působit velice komickým dojmem a je jasné, že pokud by ho četla osoba neznalá českého jazyka a českého prostředí, textu by těžko porozuměla. Od roku 1495 měly být všechny zápisy vkládány v jazyce českém.⁵¹

2.2 Viktorín Kornel ze Všehrd

K jedním z nejvýznamnějších pramenů právní praxe v Českém království na konci 15. století se mohou řadit soupisy zemského práva „*O právech, súdiech i o dskách země české knihy devatery*“ z pera českého humanisty Viktorína Cornelia ze Všehrd. Narodil se kolem roku 1460 v Chrudimi, studoval na pražské artistické fakultě a roku 1483 zde získal titul mistra. Začal zde přednášet a posléze se stal děkanem. Roku 1492 mu byl udělen erb a přídomek ze Všehrd. O rok později opustil univerzitu a ujal se úřadu místopísaře v instituci desek zemských.⁵² Právě zde čerpal většinu podkladů k sepsání právních knih. Později se ale Viktorín znelíbil mocným a svého úřadu byl v roce 1497 zbaven. Materiálu měl již ale dostatek k dokončení práce.⁵³ Viktorínovi šlo zřejmě o to, aby se do nově připravovaného zákoníku, na němž pracovala komise již několik let zaneslo i staré obyčejové právo, které některým okruhům šlechticů

⁴⁹ RT I., s. 20.

⁵⁰ *Tamtéž*, s.4.

⁵¹ RT I., s. 21

⁵² Pavel AUGUSTA, *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, Praha 1999, s. 214.

⁵³ *Tamtéž*, s.214.

nebylo moc po chuti, a doufali, že nový zákoník tyto pasáže již obsahovat nebude.⁵⁴ Všehrdova snaha byla bohužel zbytečná. Vladislavské zřízení zemské vydané roku 1500 posílilo postavení šlechty na úkor měšťanstva i panovníka. Zbytek života prožil skromně v Praze jako soukromá osoba a zemřel roku 1520 na mor.⁵⁵ Viktorín možná svůj boj se sebevědomými šlechtici prohrál, ale nám se dochoval pramen nedocenitelné hodnoty. Právní kniha, díky níž můžeme nahlédnout do starého českého obyčejového práva.

2.3 Odúmrť

Již z dob raného středověku přetrvalo v Čechách právo odúmrtné. Podle něj měl panovník po smrti šlechtice právo na jeho majetek, pokud nebyli přímí dědicové. Panovník byl majitelem veškeré neosazené půdy, tedy i nemovitosti. Tento nárok českých králů se vztahoval ke svobodnému majetku české šlechty, který byl zanesen v deskách zemských.⁵⁶ Rudolf Rauscher cituje Palackého, podle kterého: „[...] královské právo odúmrtné vzniklo z udělování výsluh knížetem, přičemž kníže omezoval často toto obdarování toliko do života obdarovaných.“⁵⁷ Právo odúmrtné bylo zrušeno roku 1497 králem Vladislavem na žádost českých stavů. Čeští šlechtici chtěli jako dědici určit i oddělené příbuzné či nepříbuzné,⁵⁸ což do této chvíle nebylo podle práva možné. A snad právě proto se od této doby mohlo ve větším měřítku začít rozvíjet sepisování šlechtických závětí. V městském právu se panovník svého práva na odúmrť vzdal mnohem dříve, proto byl rozvoj měšťanských závětí podstatně dřívější.

Šlechtic měl tedy celkem 3 možnosti, jak po své smrti přenechat svůj majetek dědicům. Buď to byl dědic přímý a dědí ze zákona, nebo byl majetek v nedílu a zůstal v majetku všech nedílníků, potažmo celé rodiny. Pokud se zůstavitel obával, že by mohlo dojít po jeho smrti k odúmrti, tedy skutečnosti propadnutí majetku státu, mohl

⁵⁴ Václav VANĚČEK, *Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd (ca 1460-1520) a další vývoj českého právnictví: k 500. výročí Všehrdova narození*, Praha 1960, s. 16-18.

⁵⁵ P. AUGUSTA, *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, Praha 1999, s. 214.

⁵⁶ Ilona SCHELLEOVÁ a kol., *Dědictví a dědické právo*. Brno 2007, s. 14.

⁵⁷ R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922, s. 6.

⁵⁸ *Tamtéž*, s. 39.

zapsat své dědice do desek zemských formou jakéhosi dluhu, který měl vůči dědicům. Tímto způsobem bylo obcházena povinnost pořídit si mocný list od krále. Pokud nebyly desky zemské otevřeny, jako tomu bylo během husitských válek, nebo se k nim nemohl dotýčný dostavit, vystavil závět', která musela být zmocněna králem a vložena do desek zemských dodatečně, jako tomu udělala Johanka z Kravař.⁵⁹ Provдала se za Jana Heralta z Kunštátu, se kterým neměla žádné potomky. Její manžel nadělal velké množství dluhů a zemřel dříve než ona. Johanka splatila veškeré dluhy hlavně pomocí svého majetku a dědicem zbytku majetku ustanovila Vratislava z Pernštejna. Tuto závět' jí potvrdil král Vladislav potvrzující listinou.⁶⁰

2.4 Nedíl

Základním prvkem českého zemského práva byl nedíl, stejně jako tomu bylo u ostatních slovanských národů. Nedílem rozumíme majetkoprávní rodinné společenství pokrevně příbuzných. Původ této organizace je možné vystopovat až do předstátních dob. Bohužel jeho existence v českém právu se také podepsala na zpožděném rozvoji testamentární praxe. Pro nedílové společenství se nacházelo široké uplatnění, a to jak v rodinách šlechticů, tak i v rodinách poddaných.⁶¹ Rodinné nedílové společenství bylo nejspíše založeno na smluvním základu a platilo, že každý má právo k celému majetku, ale nikdo sám nemohl disponovat s jednou jeho částí.⁶²

V čele nedílu stál otec, ale v krajních případech, pokud není v rodě již žádný zástupce mužského pohlaví, mohla nedíl řídit i žena.⁶³ Jde o širší rodinu, která vlastnila a spravovala společný majetek a společně na něm hospodařila. Je navenek zastupována jedním členem, většinou otcem. Bylo to tedy příbuzenské i majetkové sdružení. V nedílu platí pravidlo, že jeden společník bez druhého nesmí se společným majetkem disponovat bez jeho vědomí a souhlasu. Pokud se tak stane, má společník právo druhého žalovat.⁶⁴

⁵⁹ R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922, s. 51.

⁶⁰ *Moravské zemské desky 1480-1566*. 2, *Kraj olomoucký XVI*, ed. František Matějka, Brno 1948, s. 95.

⁶¹ I. SCHELLEOVÁ a kol., *Dědictví a dědické právo*. Brno 2007, s. 16.

⁶² *Tamtéž*, s. 17.

⁶³ Anděla KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 17.

⁶⁴ Karel KADLEC, *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském*, Praha 1898, s. 81.

Oddělení z nedílu bylo možné, ale vždy za předem stanovených podmínek a také podle toho, jaký typ nedílu byl zřízen. Pokud opouštěl syn otcovský nedíl, měl mu otec vyplatit určitou sumu, na které se ostatní nedílníci shodli. Pokud se jednalo například o bratrský nedíl, kdy majetek sdíleli bratři, tak při rušení nedílu dostali všichni bratři stejnou část majetku.⁶⁵

2.5 Testament

Testament, poslední vůle, závěť či kšaft byl jednostranný právní akt, v němž budoucí zůstavitel ustanovoval osobu nebo osoby, na které v okamžiku smrti zůstavitele přejdou jeho práva a závazky.⁶⁶ Tato definice je stejně platná pro současnou dobu stejně jako pro pozdně středověké právo. S tím rozdílem, že od středověku až po moderní dobu, to byl akt přímo provázaný a plně ovlivňovaný církevní správou. V kšaftu mohla být ustanovena řada odměn služebníkům, urovnání sporů, splacení dluhů, rozdělení peněz a nemovitostí.⁶⁷ Církev doporučovala, aby měl člověk své poslední pořízení sepsané a vše zařízené včas pro případ, že by ho postihla nečekaně nemoc. Při té by už se věřící měl plně oddávat Bohu a nebýt svázan s pozemskými starostmi.⁶⁸ Dle Ariese bylo sepsání závěti jakási forma duchovního cvičení, díky němuž si člověk uvědomoval přítomnost smrti neustále.⁶⁹ Platilo zde tedy pořekadlo: Není v životě nic jistějšího než smrt a nic nejistějšího než její hodina. Nebylo ani nijak výjimečné, že závěti sepisoval člověk za svůj život několik. Jako například Dorota z Hobzí, která sepsala závěť až při vážné nemoci, jelikož se bála blízkého okamžiku smrti. „*zaznamenawssy nedostatek zdrawie sweho a nebezpečnost swieta tohoto*“⁷⁰. Otázkou však je, jak závažná nemoc musela člověka sužovat, aby sepsal závěť a zda byla tato formulace pouze obecná nebo odrážela skutečný zdravotní stav dané osoby. Dorota se později uzdravila a svou závěť několikrát přepsala.⁷¹ Jistě ale znala mnoho případů, kdy přišla smrt náhle a v méně vážnějších případech. Na místě tedy byla

⁶⁵ I. SCHELLEOVÁ a kol., *Dědictví a dědické právo*. Brno 2007, s. 18.

⁶⁶ *Ottův slovník naučný*, Dvacátý pátý díl, Praha 1906, s. 284–285.

⁶⁷ R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*. Bratislava 1922, s. 64.

⁶⁸ N. OHLER, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011, s. 51.

⁶⁹ Philippe ARIES, *Dějiny smrti I: Doba ležících*, Praha 2000, s. 243.

⁷⁰ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 325.

⁷¹ Marta HRADILOVÁ, *Dorota z Hobzí. (Pokus o portrét jihočeské šlechtičny jagellonského období*. In: *Táborský archiv: sborník Státního okresního archivu v Táboře*, Tábor 2001, s. 175-212.

opatrnost. Pro sepisování vícero závětí platilo pravidlo, že kšaftující musel do závěti uvést důležitou informaci – pokud napíše novou závěť, ta první ztrácí platnost. Bez daného oznámení byla nová závěť neplatná.⁷² Tímto se také lišilo české právo od římských testamentů.⁷³ Aby byla závěť platná, musí k ní být přivěšeny minimálně dvě až tři pečeti svědků, ale mohlo být více. Podle Obnoveného zřízení zemského bylo požadováno 3 až 5 svědků.⁷⁴ Přítomnost pouze jednoho svědka tak nebyla dostačující.⁷⁵

Je ještě nutné podotknout, že český testament nebo kšaft nebyl totožný s pojmem římského testamentu. Jak píše Rauscher, jsou tyto stejné pojmy chápány v Čechách a ve Svaté říši římské odlišně: „*Obyčejně se tvrdí, že pořizování na případ smrti bylo u národů, u nichž panoval systém společenství statků, úplně vyloučeno. Myslí se při tom ovšem na římský testament. [...] Ale v životě národů slovanských setkáváme se také se zjevem, že již od nejstarších dob může otec při smrti projevit svou vůli, jak má být po jeho smrti rozdělen majetek mezi jeho děti.*“⁷⁶

Před rokem 1497 bylo právo kšaftu v Čechách dosti ztíženo. Pokud někdo neměl nedílné příbuzné a chtěl předejít odúmrti, mohl požádat krále o souhlas. Ten v takovém případě vydal mocný list, ve kterém se vzdával práva odúmrtě v jednom konkrétním individuálním případě.⁷⁷ Jako v každé době jsou zákony často obcházeny ani v tomto případě nemůžeme mluvit o výjimce, jelikož starost o majetek byl základem každé společnosti. Proto byla povinnost žádosti o mocný list panovníka, který umožňoval testamentární svobodu, často obcházena. Do desek zemských byl zanesen fingovaný dlužní zápis. Od 16. století platila kšaftovací svoboda bez mocného listu, pouze pokud šlo o movité věci. Ty mohly být odkázány i nedílným příbuzným. Královo právo odúmrtě se tedy vztahovalo pouze na nemovitosti.⁷⁸ Česká královská města měla kšaftovací svobodu již mnohem dříve. Většina obdržela toto privilegium

⁷² R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922, s. 62.

⁷³ *Tamtéž*, s. 72.

⁷⁴ I. SCHELLEOVÁ a kol., *Dědictví a dědické právo*, Brno 2007, s. 15.

⁷⁵ R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922, s. 66.

⁷⁶ *Tamtéž*, s. 61.

⁷⁷ I. SCHELLEOVÁ a kol., *Dědictví a dědické právo*, Brno 2007, s. 15.

⁷⁸ *Tamtéž*, s. 15.

již od Karla IV., následně byla potvrzena i Václavem IV.⁷⁹ Proto je pramenná základna pro městské prostředí bohatší.

Množící se pozdně středověké závěti v Čechách jsou dle mého názoru ukazatelem pozvolna nastupujícího humanismu, kdy si člověk začíná uvědomovat, že není pouze kolečko v soukolí světa a božích záměrů. Jak píše Aries: „*Zůstavitel, navzdory všem konvencím, jimž se musí podřídít, si už od poloviny středověku [...] uvědomuje sebe sama, odpovědnost za svůj osud, právo a povinnost naložit sám se sebou, se svým tělem, duší a majetkem, i důležitost přisuzovanou poslední vůli.*“⁸⁰ Proto se také čeští stavové domáhají svého práva kšaftu u panovníka.

⁷⁹ Michaela HRUBÁ, „*Nedávej statku žádného, dokud duše v těle*“: pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době, Ústí nad Labem 2002, s.48–50.

⁸⁰ P. ARIES, *Dějiny smrti I: Doba ležících*, Praha 2000, s. 248.

3. Postavení ženy ve středověku

Postavení ženy ve společnosti středověké Evropy bylo obecně podřadné a ve všem se odvíjelo od muže. Žena byla nejprve dcera svého otce, později manželka a následně se mohla stát vdovou. Morální převaha muže a jeho dominantní postavení bylo odvozováno z Bible, kde byla žena označována za původkyni všeho zla.⁸¹ České země se tomuto obecnému pohledu na ženy lehce vyhýbaly, jak píše Lenderová: „České země byly extrémního misogynství ušetřeny, doba husitství dokonce na čas propůjčila aktivním účastnicím hnutí pocit rovnoprávnosti, snad i důležitosti. Husitství a doba předbělohorská, díky opadnutí zájmu o ideál panny-řeholnice, umožnila pravé ocenění světské ženy, manželky, matky, hospodyně, ale i urozené, krásné a vzdělané paní, schopné být oporou svému politicky aktivnímu muži.“⁸² Ale není to tak, že by s podřízením ženy muži česká společnost nesouhlasila. Naopak velké množství kronikářů, kazatelů a vzdělavců sdílelo názor většiny západní Evropy. Například Kosmas vyjadřoval názor na ženy tak, že prý mají lstivou mysl, dlouhé vlasy jako symbol malého rozumu, s čímž je spojena i jejich sexualita, a tudíž neschopnost a neoprávněnost k vládě, která náleží mužům.⁸³

Soukromý život ženy ve středověku bychom mohli rozdělit do tří různých etap, které ale neměly každá stejnou váhu a stejné morální hodnocení. Za nejvyšší byl pokládán panenský stav, kvůli absenci sexualitě. Následuje vdovský stav, kde sexualita také nefiguruje a na poslední příčku staví středověký svět manželský stav, do kterého vstupuje sexuální aktivita, a proto je pro model náboženské čistoty nejméně vhodný.⁸⁴ Co se týče vdovského stavu, je více ceněn postoj „věrného vdovství“, kdy se žena po smrti svého muže již neprovdá a setrvává v „čistém“ stavu až do své vlastní smrti. Urozené ženy mají pro setrvání ve vdovské čistotě dvě možnosti, mohou se uchýlit do kláštera či setrvat na svých panstvích. Pokud bychom mohli vybírat mezi těmito třemi etapami ženského života, pro ženu byl asi nejvýhodnější a

⁸¹ M. LENDEROVÁ a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 7.

⁸² *Tamtéž*, s. 8.

⁸³ *Kosmova Kronika česká*, Přeložil Karel Hrdina, Praha 1929, s. 13.

⁸⁴ Božena KOPIČKOVÁ, *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality*, In: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006 s. 223.

nejpříjemnější stav vdovský, rozhodně měla žena v tomto období největší právní svobodu. Takže smutek, který musela projevat nad ztrátou manžela mohl velmi rychle odeznít a pro vdovu nastala nová etapa života. Obzvláště pokud byl manžel despota, jenž si liboval v manželčině ponižování nebo bití. Tehdy si žena skutečně oddechla a do nového sňatku, pokud ji netlačila těžká finanční situace, se nehrnula. „Věrné vdovství“ tedy zůstávalo vysoce hodnoceno po celý středověk i v období husitství v Čechách.⁸⁵ Urozené vdovy měly natolik vysoké postavení, že mohly zastávat pozici poručnic za své nezletilé děti, nebo dokonce i vnoučata.⁸⁶

3.1 Ženská majetková práva

Postavení ženy v rodinném právu českém bylo lepší než postavení šlechticů ve Svaté říši římské, kde kromě jednotlivých zákoníků územních celků platilo i římské právo. V římském právu bylo totiž o ženách hovořeno jako o méněcenných a s menší mírou rozumových schopností než muž.⁸⁷ Pokud byla tedy pro ženy v českém právu dědičném určitá omezení, bylo to z důvodu slovanského rodového uspořádání, jehož základem byl rodový nedíl. Účelem tohoto nedílu bylo zachovat rodinné jmění. A jelikož se žena provdá a z rodinného nedílu odchází k cizí rodině, byla snaha její dědičné nároky omezit, poněvadž z dané rodiny vystupovala a přestávala být její členkou.⁸⁸

Podle zákona uděleného králem Janem roku 1310 bylo ustanoveno, že pokud člověk zemřel a neměl syny, přecházelo dědičné právo na dcery. Stejně tomu bylo i v Statutech Konrádových.⁸⁹ Bylo tomu ale pouze tehdy, kdy byla žena v nedílu, tzn. že žila ve stejné domácnosti se zůstavitelem. Pokud byla vdaná, bylo jí vyplaceno věno a neměla na otci žádné další závazky. Žena žijící ve společné domácnosti tedy mohla být dědičkou jen v případě nepřítomnosti v domácnosti mužského dědice. Ženy

⁸⁵ B. KOPIČKOVÁ, *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality*, In: Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie, Pardubice 2006, s. 229-231.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 233.

⁸⁷ *Tamtéž*, s. 42.

⁸⁸ *Tamtéž*, s. 43.

⁸⁹ J. KALOUSEK, *O staročeském právě dědičném a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*. Praha 1894, s. 13.

jako zůstavitelky mohly svůj majetek nebo věno zapsat kšaftem nebo deskami zemskými komu chtěly, ale ze zákona po ní mohly dědit pouze děti, které s nimi žily v nedílu, tedy ve společné domácnosti. Pokud nikdo takový nebyl, majetek přecházel na panovníka.⁹⁰ Žena žijící v nedílu mohla vlastnit i soukromý majetek. Většinou se jednalo o nějaké šperky, které mohla dostat darem nebo je zdědit.⁹¹ V případě, že byla žena oddělena z nedílu, stala se vlastnící nabytého majetku, který jí byl zapsán do desek zemských. Potom s tímto majetkem mohla nakládat podle plného práva.⁹² Kalousek k tomuto problému píše, že právě české právo dbalo na to, aby žena, která původně žila v nedílnosti s otcem či jiným příbuzným, dostala při vdavkách věno. Tím se stane odbytou a nemá už žádný dědický nárok k původnímu statku. Pokud se neprovdala, žila nadále v nedílnosti s rodiči či jinými příbuznými. Takto neodbytá žena mohla dědit, ale jen v případě, že nebylo jiných mužských dědiců.⁹³

Základním majetkem každé ženy bylo již od pradávna věno. Věnem se v českém zemském právu rozumí: „[...] *jmění, dané ženě rodinou, která ji vdávala pro stáří v případě smrti mužovy a spolu příspěvek do nové domácnosti a odbytné za všechny nároky vůči nedílu.*“⁹⁴ Věno tedy byla určitá náhrada za ztracený dědický nárok na rodinný majetek v nedílu.⁹⁵ Věno uděloval vždy otec, po jeho smrti to mohl učinit bratr či strýc. Všechny dcery v rodině měly dostat stejné věno.⁹⁶ Zemské právo pamatovalo i na ženy, které by se chtěly vdát bez souhlasu otce. V takovém případě žádné věno nedostaly. Stejně to bylo i tehdy, pokud ztratí dívka poctivost.⁹⁷ Po sňatku a po obdržení věna bylo ženě toto věno zapsáno do Desek zemských. Tak jako to udělal Racek Chlumčanský z Přestavlk, když zapsal věno své snaše Markétě.

„Já Racek ze Přestawlk, sedením w Chlumčanech, wyznávám tiemto listem wšem obecně, ktož jej uzříe a nebo čtúce slyšeti budú, že sem na urozeného pana

⁹⁰ J. KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894, s. 25.

⁹¹ A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 18.

⁹² *Tamtéž*, s. 18-19.

⁹³ J. KALOUSEK, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894, s. 23.

⁹⁴ A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 19.

⁹⁵ *Tamtéž*, s. 20.

⁹⁶ *Tamtéž*, s. 21.

⁹⁷ *Tamtéž*, s. 21.

*Wolkmara řečeného Had z Paběnic o ty věci, které jsú mezi mnú a mezi Margaretú newěstú mú, Janowú z Přestawlk, mocně přišel o to wěno, kteréž měla na popluží u Přestawlciech; tu jest wzřekl swrchupsaný Welwar, že jí (Margaretě) anebo tomu, ktožby měl též práwo s její dobrú wólí, šest kop gr. platu sstúpil, a to rozdielně na swatý Jiří tři kopy gr. Platu, a na sw. Hawel tři, Byloliby, žeby ona wiece měla nežli šedesát kop gr. Wěna, toho jí mám polepšiti a doplniti; pakliby bylo méně, tehdy jí má to ujato býti, ale wždy tak, aby ona swé úplně měla, a to má ohledáno býti swrchupsaným Wolkmarem z Paběnic. ...*⁹⁸

K ženinu věnu měl ještě manžel přidat tzv. obvěnění, které bylo ujednáno ve svatební smlouvě. Obvěnění sloužilo jako záruka, že žena po smrti svého manžela nebude ohrožena nedostatkem, například kdyby se s jejím věnem něco stalo. Postupem času se ustálila obecná výše obvěnění, a to na výši 1,3násobku věna. Pokud se ale jednalo o vdovu, která se znovu vdává, výše obvěnění byla rovna výši věna.⁹⁹

Je tedy zřejmé, že české zemské právo myslelo na zajištění ženy velmi detailně. Podle zažité normy a později i kodifikovaného práva se nemělo stát, že by šlechtičny, ať vdovy či svobodné neoddělené ženy, zůstaly bez finančních prostředků. Navíc vdova požívala vysokého právního postavení, které se v mnoha ohledech vyrovnalo tomu mužskému.

⁹⁸ AČ II, s. 56.

⁹⁹ A. KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926, s. 28.

4. Rozbor vybraných posledních pořízení

Pro analýzu bylo vybráno celkem 16 posledních pořízení šlechticů z celého území Čech a Moravy. Na Moravu se ale vztahovala jiná právní úprava, proto jsou zde poslední pořízení moravských šlechticů pouze pro porovnání obsahové. Vzhledem k velmi malé dochované pramenné základně nebylo možno zaměřit se pouze na jednu územní jednotku nebo kraj. Dané testamenty postihují období od roku 1398 až do roku 1511, tedy období 113 let na českém území. Tuto dobu můžeme považovat za dosti dlouhou pro vnímání určitého vývoje v dané oblasti. Zvláště když se v tomto úseku českých dějin odehrávaly změny tak převratné, jakým byl přestup většiny obyvatelstva ke kališnickému vyznání. Otázkou je, zda bude tento vývoj v daných testamentech patrný či nikoli.

Při rozboru obsahu vybraných posledních pořízení se bude práce držet následující struktury. Nejprve je nutné se zaměřit na úvodní ustanovení, ve kterých se nachází obecné formulace a představení dané zůstavitelky. Cílem bude zjistit, jakou obecnou strukturu měl dokument, a zda se v některých případech dopouštěly testátorky odchylek od standardu. Je velmi zajímavé, jak různorodě se testátorky představují, některé se při představení odkazují na manžely, a to i ty zemřelé a některé vystupují bez tohoto odkazu. Má to snad nějakou souvislost s postavením dané šlechtičny či jejím majetkem? Pozornost bude dále obrácena na vývoj těchto obecných formulací.

V hlavní středové části dokumentu je podstatné, komu šlechtična odkázala svůj movitý i nemovitý majetek. Zda odkázala majetek jako celek či zda ho rozdělila mezi několik dědiců. Popřípadě za jakých podmínek bylo dědictví platné a co musel ještě dědic vykonat. Dále je také zajímavé, zda myslela například i na své sluhy či na kněží, kteří se starali o její pohřeb a zádušní mše. Tato část zabírá v listině nejvíce místa, jelikož byla pro danou testátorku nejdůležitější. Pro práci má tato část závažný dosah, jelikož zde objevíme rodinné vazby daných šlechticů a také indicie, kdo byl pro šlechtičnu důležitý a proč.

V závěrečné části listiny byl kladen důraz na seznam svědků, kteří přivěsili k dokumentu své pečeti. Většinou se připojují k pečeti testátorky. Šlechtična také

v této části mohla jmenovat správce nebo poručníka své závěti a svého majetku, který měl dohlížet na to, aby vše proběhlo přesně podle instrukcí v závěti.

Pro lepší přehlednost jsou zkoumané závěti seskupeny do tří skupin podle společných základních znaků, a to závěti, které mají povahu zápisu v deskách zemských, závěti sepsané v době válečného stavu v zemi nebo v období nepokojů, kdy byl tento úřad uzavřen, a proto nemohly být zaneseny do desek zemských. A nakonec skupina závětí, k nimž dal souhlas král Vladislav svým mocným listem, a tudíž mohly šlechtičny svobodně kšaftovat.

4.1 Struktura testamentu

Testament nebo závěť můžeme řadit mezi soukromé listiny, tzn. že vydavatel neměl obecné právní uznání na rozdíl například od kanceláře krále, císaře nebo papeže. Listinou chápeme jakýkoli úřední písemný dokument s právní platností. Testament tedy lze rozebrat po stránce obsahové jako každou jinou listinu. V úvodní části, v protokolu a v závěrečné části, tedy eschatokolu, byly formulace víceméně stejné nebo alespoň podobné. Tyto formulace a obecně uváděné fráze nám mohou pomoci k pochopení obecných norem společnosti. Jsou tedy indiciemi k seznámení se s hodnotami společnosti v určitém období. Hlavní část listiny byla individuální pro každý testament, právě zde se naplno mohla projevit osobnost každého člověka, který poslední vůli sepisoval.

V protokolu u zkoumaných testamentů nenajdeme invokační část, tedy vyzývání Božího jména, snad jen v jednom případě u Anny z Olšan. Její závěť obsahuje na začátku „*Ve jméno božie amen.*“¹⁰⁰ Drtivá většina testamentů začínala až intitulací. „*Já Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka, [...]*“¹⁰¹ „*Já Duora z Bělušovic a z Vinar, manželka dobré paměti Vaňka Kavalce z Lipoltic, [...]*“¹⁰² „*Já Ofka z Malovic, manželka páně Petrova z Dubé seděním na Mrači, [...]*“¹⁰³ „*Já Alžběta ze Sešlic, manželka páně Zavišova z Valdštejna, [...]*“¹⁰⁴ „*Já Zdena vdova*

¹⁰⁰ AČ XXVI, s. 8.

¹⁰¹ AČ I, s. 142, 5.

¹⁰² AČ II, s. 72, 21.

¹⁰³ AČ II, s. 70, 19.

¹⁰⁴ AČ II, s. 64, 13.

z Bělušovic seděním na Vinarech, manželka někdy řečeného Jíry Kováče z Kováče, [...]“¹⁰⁵ Šlechtična se většinou představovala s odkazem na svého současného nebo minulého, zemřelého manžela. I zde ale nalezneme některé výjimky. Například Anežka z Chlumu a Košumberka se představovala pouze sama za sebe bez odkazu na manžela. Odchyly od standardu nalezneme například i v situacích, kdy se před intulací dostalo oznámení o mocném listu, kterým byla šlechtična obdarována. Například Dorota z Hobzí „*Item Jakoz najjasneyssy kral Wladislaw z bozie milosti czesky a uhersky markrabie moravsky Lucembursky a slezske knize a ... markrabie etc. z obdarowani geho kralowske milosti raczyl gest mi geho milost kralowska list dati, [...]*“¹⁰⁶

V hlavní části textu testamentu již nalézáme specifitější strukturu a obraty, ale ještě opakující se a standardně nastavené formulace se objevovaly v arengách. Zde byly uváděny důvody sepsání listiny, tedy i testamentu. Nalezneme zde několik typických obrátů odkazujících na zdraví, respektive nemoc testátorky. Například: „[...] *znamenawssy nedostatek zdrawie sweho [...]*“¹⁰⁷, „[...] *ačkoli z duopusstienie Bozieho na tiele gsucz nemoczna [...]*“¹⁰⁸ Další typickou frází, opakující se téměř ve všech zkoumaných závětech, byla promulgace, tedy ohlášení rozhodnutí uvést ve známost vydavatelovu vůli: „*wyznávám tiemto listem obecně přede všemi, ktož jej uzrie anebo čtúce uslyšie, [...]*“¹⁰⁹. Tato věta se vztahuje k právnímu podkladu listiny a uvádí její veřejný charakter. Velmi časté jsou také formulace, kdy zůstavitelka předpokládala, že by mohlo dojít ke změně v úřadu desek zemských, tedy možná změna ve fungování souboru práv a majetků šlechty v zemi. V takovém případě se šlechtičny zavazovaly k tomu, že do nově vzniklých knih dědictví zanesou. Poměrně často se také opakují ujištění dobrého psychického stavu dané šlechtičny, nejspíše to ale nebyl povinný standard, tak jako u městského práva. Tato prohlášení nejspíše nahrazoval vysoký počet ctihodných svědků, kteří byli zárukou zdravého rozumu autorky závěti. Formulace o zdravém rozumu vypadaly asi takto: „[...] *gsucz przy*

¹⁰⁵ AČ II, s. 65, 13.

¹⁰⁶ Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody Třeboň (1286-1727) inventární číslo 325.

¹⁰⁷ *Tamtéž.*

¹⁰⁸ SOA Třeboň, f. CrT (1286-1727) inv. č. 248.

¹⁰⁹ AČ II, s. 70, 19.

*dobře pamieti a rozumu strzizliweho.*¹¹⁰, „[...] *diekugicz panu Bohu pamietie zdrawe a rozumu dobreho* [...]“¹¹¹, „[...] *s dobrym rozmyslem, gsucz przi dobrem rozumu* [...]“¹¹².

V závěrečné části každého testamentu, eschatokolu, bez výjimky byly vyjmenováni svědci. Ti museli k listině přivést svou pečeť jako záruku, že vše proběhlo v pořádku. Institut svědků je velmi zajímavý a byl by to dobrý podnět dalšího výzkumu. Obecně bylo dáno, kolik svědků má přivést pečeť, ale bližší informace známy nejsou. V testamentech byly vždy u jména uváděny hodnosti svědků. Z toho bychom mohli vyvodit, že čím vyšší hodnost a funkce svědka, tím měla závěť vyšší právní sílu. Kdo ale mohl být svědkem tohoto aktu? Například v žádné ze zkoumaných závětí není svědkem šlechtična. Platilo tedy snad, že šlechtičny mohly konat poslední pořízení stejně jako šlechtici, ale svědčit nemohly? A co příbuzní? Mohli svědčit vlastní děti či rodiče, nebo byl za svědka brát pouze nezaujatý šlechtic? Na závěr listiny bylo zapsáno místo a přesné datum pořízení.

¹¹⁰ SOA Třeboň, f. CrT (1286-1727) inv. č. 325.

¹¹¹ SOA Třeboň, f. CrT (1286-1727) inv. č. 248.

¹¹² *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poreschin im 14. und 15. Jahrhundert (Dále URP)* č.168, s.97.

Tabulka 1.

Závěti deskové	Závěti listinné	Závěti s odkazem na válečný stav či nefungování desek
Anna ze Šternberka 7. 8. 1398	Machna z Veselí 6. 1. 1438	Anna z Olšan 6. 12. 1428
Zdena z Bělušovic 4. 7. 1436 ¹¹³	Markéta z Pořešína 25. 1. 1465	Alžběta ze Sešlic 1. 6. 1434
Ofka z Malovic 26. 2. 1445 ¹¹⁴	Kateřina z Pecky 6. 2. 1482	Běta 8. 12. 1453
Dorota z Bělušovic 15. 6. 1451 ¹¹⁵	Anežka z Rožmberka 2. 10. 1482	
Kateřina z Třebovetic 14. 6. 1457	Johanka z Kravař 19. 5. 1495	
	Markéta z Rožmitálu 14. 12. 1496	
	Anežka z Chlumu 30. 10. 1500	
	Dorota z Hobzí 22. 5. 1511	

¹¹³ Jedná se nejspíše o dodatečný vklad do desek, jelikož v době sepsání závěti tento úřad nezasedal.

¹¹⁴ Viz poznámka 110.

¹¹⁵ Viz poznámka 110.

4.2 Závěti deskové

Tyto závěti nebyly přesně vedeny jako závěti nebo poslední pořízení, ale v některých bylo uvedeno, že se jednalo o zápis dědičné povahy. Dokument tedy vešel v platnost po smrti dotyčné zůstavitelky. Jednalo se o zápisy v Deskách zemských, není však jisté, zda byly konané v tušení blížící se smrti, či jen uváděly majetkové vztahy do pořádku. Nenajdeme v nich žádné zbožné odkazy, přání k pohřbu či konání mší za duši zemřelé. Můžeme se tedy domnívat, že ještě v této době nebyly tyto poznámky pro zůstavitelky tak důležité, nebo těsně před smrtí byl sepsán ještě jiný dokument, jenž neměl žádnou právní váhu, ale zůstavitelka v něm vyjádřila přání týkající se například pohřbu nebo svých osobních věcí. Tento dokument se nemusel nutně zachovat. Možná je také nepřítomnost dalšího dokumentu, a tak přání ohledně pohřbu byla řečena pouze ústně nebo se řídila rodovými tradicemi. Daná pořízení mohla sloužit jako obejití platného zákona, podle kterého bylo pro kšaftování mimo nedíl nutné souhlasu panovníka, který v takových případech vydával mocný list pro každou osobu konkrétně.

4.2.1 Anna ze Šternberka 1398

Závěť Anny ze Šternberka je nejstarší závětí z vybraného vzorku. Byla sepsána 7. srpna 1398 na Moravském Šternberce. Anna byla manželkou Petra ze Šternberka a také se představuje s odkazem na něj. V úvodu poté následuje obvyklá pasáž: „*vyznávám tímto listem všem, kdož jej uzří, uslyší neb čísti budú, [...]*“¹¹⁶ Anna měla povolení od svých bratrů, že může svůj majetek zapsat komu bude chtít.

Ve střední pasáži Anna pokračovala opět ujištěním čtenáře závěti o tom, že své věno, které měla zapsané v deskách zemských, mohla odkázat komukoli. Následuje nejdůležitější pasáž, kde zůstavitelka označila osobu, která po ní dědí. Zde Anna celé své věno odkázala panu Lackovi z Kravař. Co pro Annu ze Šternberka znamenal Lacek z Kravař? V závěti napsala pouze: „*protož já Anna dříveřečená, uznamenavši a shledavši vieru a bratrsku přízeň urozeného pana Lacka z Kravař, [...]*“¹¹⁷ Dle Marka Starého bychom měli onu „*bratrskou přízeň*“ brát v kontextu

¹¹⁶ AČ I, s. 142, č. 5.

¹¹⁷ AČ I, s. 142, 5.

středověké dikce spíše za čistě přátelské oslovení. Mohli být tedy dobří přátelé v dnešním smyslu slova.¹¹⁸

V závěrečné části dokumentu následovalo potvrzení v podobě přivěšení pečeti zůstavitelky. Pro nezpochybnění vůle závěti přiložili pečeti ještě svědkové markrabě Prokop, kněz Přemek, kněz Opavský, Petr z Kravař a Heralta z Kuninaměsta. Nakonec místo a datum porřízení závěti.

Tato závěť není nijak obsáhlá, jelikož zůstavitelka označila pouze jednoho univerzálního dědice celého jejího věna, které má zapsané v deskách zemských. Obsahuje standartní formulace a strukturu. Ze seznamu svědků sepsání vůle bychom mohli soudit, že závěť sepsovala nemocná, jelikož byli přítomni 2 kněží. Z dalších pramenů bylo ale patrné, že zemřela až o 3 roky později roku 1401.¹¹⁹ Jelikož Anna s Petrem neměli děti, Petr ze Šternberka vytvořil s Petrem Plumlovským z Kravař spolek, do nějž vložil svůj rodinný majetek.¹²⁰ A bezdětná Anna neměla, komu by z rodiny předala své věno, se kterým mohla nakládat sama. Proto vybrala svého přítele Lacka z Kravař.

4.2.2 Zdena z Bělušovic 1436

Paní Zdena se představovala jako vdova po Jírovi Kováčovi a přepsala své věno, tj. ves Vinary, své dceři Dorotě. V úvodním ustanovení se vztahovala ke svému zemřelému manželovi a dále používá klasická promulgace: „*wyznávám tiemto listem obecně přede všemi, ktož jej čtúce slyšeti budú, [...]*“¹²¹

Ve střední části listiny se Zdena přihlásila o své věno, které jí náleželo po manželově smrti a dovolávala se svého práva postarat se o nezaopatřené děti. Paní Zdena přepisuje ves Vinary na svou dceru Dorotu. Ta bude moci s touto vsí nakládat jakkoli se jí zlíbí, tedy: „*[...] držeti, požítwati i dáti, zastawiti, prodati a obrátiti w swuoy požitek, jakžby se jie zdálo, jako swé.*“¹²²

¹¹⁸ Marek STARÝ, *Kněžna Anna ze Šternberka*, Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. 51, č. 3, (2002,) s. 193.

¹¹⁹ *Tamtéž*, s. 198.

¹²⁰ *Tamtéž*, s. 196.

¹²¹ AČ II, s. 65, 13.

¹²² AČ II, s. 65, 13.

Jako svědci jsou uvedeni Čeněk z Vartmberka, Jindřich z Vartmberka, Jan z Jenštejna, Mikuláš z Valdštejna.

4.2.3 Ofka z Malovic 1445

Tato listina není poslední vůlí v pravém slova smyslu. Paní Ofka zde přepsala své věno, které dostala při sňatku s panem Zdeňkem Medkem z Valdeka a z Týnce. Po smrti svého prvního muže pana Zdeňka se znovu vdala za Petra z Dubé. Tomu nyní připsala své věno, které jí bylo po smrti prvního manžela vyplaceno. V základním ustanovení se paní Ofka představila s odkazem na svého současného manžela. Připojila klasickou formulaci, kdo tento list uslyší nebo uží. Dále slíbila, že toto dědictví nechá zapsat do Desek zemských. Pokud by ale zemřela dříve, než se stihne rozhodnutí vložit do Desek, opravňuje tento list platným, stejně jako zápis v Deskách. Z pramenu není jasné, zda byl tento list určitou formou poslední vůle, tedy zda ho paní Ofka psala s vědomím nebezpečí i blízkosti smrti, nebo to byla záležitost pojící se se sňatkem s druhým manželem. Ať tomu bylo tak či onak, mohl její nový manžel a popřípadě jeho dědici nakládat s jejím majetkem podle libosti.

Co se týče věnného majetku, obsahoval výčet ves Chrašťany se vším, co k ní patří a bylo k ní zapsáno v Deskách. Pro sebe si paní Ofka nic nenechala. Není zde ani zmínka, že by měl Petr z Dubé něco platit nezaopatřeným dětem z jejího prvního manželství. Můžeme se tedy domnívat, že děti zabezpečil již její první muž či že měli jen dcery, které jsou již vyvdané. Poslední možností mohla být nepřítomnost dětí z prvního manželského svazku paní Ofky.

V závěrečných ustanoveních najdeme svědky, kteří přivěsili svou pečeť k pečeti paní Ofky. Jsou jimi Zdeněk ze Šternberka, Beneš z Dubé, Kunš z Dubé, Ondřej z Dubé a Jan z Bynic.

4.2.4 Dorota z Bělušovic 1451

Paní Dorota, manželka pana Vaňka Kavalce předala plné právo na ves Vinary pánům Zdeňkovi z Vinar a Petrovi z Plotiště. Dorota se odvolávala na list, kterým jí její matka Zdena z Bělušovic odkázala tuto vesnici a k tomu 100 kop grošů. Vyjmenovala i svědky, kteří svědčili u tohoto listu. Následně připomněla druhý list, kterým jí bylo zapsáno věno. Třetím listem připomněla splněný dluh 50 kop grošů, který měla u

Vavřince a Hertviga z Mnětic, a který byl již spravedlivě splacen a byla k němu vystavena i kvitance, na níž Dorota také upozornila. Dala tedy plné právo k těmto listinám pánům Zdeňkovi z Vinar a Petrovi z Plotiště. Z dokumentu není jasné, v jakém příbuzenském poměru byli tito dva pánové, ale jelikož byl jeden z Vinar, tj. ze vsi, k níž mu Dorota dala práva, lze usuzovat, že byli z nejbližší rodiny. Nejspíše synové nebo bratři.

Mezi svědky paní Dorota uvedla Beneše a Haška z Valdštejna a Velíše, Jana Oděrada ze Sekyřic, Přibíka ze Žlunic, Appolona z Křivan a Jaroše ze Slůpna.

4.2.5 Kateřina z Třebovetic 1457

Paní Kateřina zapsala dědictví do desek zemských pomocí spravedlivého dluhu. Tento způsob byl velmi využíván, leč zákon ho nijak nepovoloval. Psal o něm i Všehrd, jako o velmi časté praxi pro obejití zákona. V invocaci chyběl odkaz na manžela, Kateřina se představila sama za sebe. I další obecné formulace chybí. Paní Kateřina se rovnou zaměřila na vyjmenování dědičného majetku. Šlo o ves Třebovetic, poplužní dvůr, rybníky, mlýn, louky a pastviny. Tyto pozemky měla paní Kateřina již od svého otce, po němž je zdědila. Nejspíše byla paní Kateřina jediné dítě, jelikož říká: *„jakožto pravá dědička tohoto zbožie, [...]“*¹²³. Po smrti otce byla tedy ustanovena jako správkyně rodinného nedílu, který nyní nejspíše zrušila a dědictví převedla na svého manžela pana Jiříka z Dobruše a své děti. K dědictví byla vázána ještě finanční hotovost, a to 600 kop grošů, jež přičetla k dluhu.

Jedna obecné formule byla v této listině také zmíněna. Pokud by se měl změnit úřad desek zemských v nějakou jinou instituci a byl by změněn právní řád, paní Kateřina se zavázala, že v takovém případě vnese tento zápis do nového řádu. Nakonec ještě nezapomněla zdůraznit, že dědictví přechází na manžela i děti teprve po Kateřině smrti. Toto je zmíněno nejspíše proto, aby nevzniklo podezření, že majetek spravoval někdo jiný, než bylo právně zaneseno. Tato skutečnost se totiž v mnoha případech stávala a následně byla trestána královskou komorou. Nakonec

¹²³ RT II, s. 282, D 17.

Kateřina vyjmenovala svědky, kteří přivěsili pečeť. Byli to panošové Jan Lipka starší z Ryznburka, Petr z Nemyčevsi, Petr Gdulínek z Ostromiře a Léva z Cerekvice.

4.2.6 Shrnutí

Závěti formou zkráceného zápisu do desek zemských měly plnit jednu prostou funkci, a to vyrovnávat majetkové poměry po smrti šlechtičny. Zkoumaný vzorek neobsahuje žádné zbožné odkazy či podrobné příkazy komu všemu náleží určitý díl dědictví. Je tomu tak z jednoho prostého důvodu, není na to místo. V deskách zemských nemusel být zaznamenán každý drobný odkaz, ale spíše předání rodového majetku v podobě vesnic, statků, poplužních dvorů, rybníků a lesů nebo většího obnosu peněz. Pokud se jedná o přání ohledně pohřbu či posledního odpočinku, je velmi pravděpodobné, že šlechtična sdělila svá přání buď ústně rodině a blízkým, či sepsala dopis o tom, jak by si představovala zádušní mši či pohřeb. Také drobné dary farářům za odsloužené mše se do desek zemských nedostávaly, jelikož v deskách mohl být zapsán majetek jen svobodným lidem, tj. vyšší a nižší šlechtě.¹²⁴ Proto jsou tyto záznamy spíše vhodné pro zkoumání rodového majetku a rodinných vztahů než záležitostí náboženských. Také se z těchto zápisů nedozvídáme mnoho o osobnosti jednotlivé šlechtičny. Její individuální přání sledujeme až ve vlastních kšaftech, kde se mohly svobodněji projevat. Další otázkou, na kterou zde bohužel nelze odpovědět, je, zda tyto deskové zápisy byly provedeny, jelikož král zamítl udělit mocný list, či zda se šlechtična o povolení od krále ani nepokusila. Pokud mocný list nezkusila získat, z jakého důvodu to bylo? Přišlo jí to snad zbytečné nebo nereálné? Je pravděpodobné, že získání mocného listu bylo zdouhavější než dostavit se k úřadu desek.

¹²⁴ Viktorin Kornel ze VŠEHRD, *O právech, súdiech i o dskách země české knihy devatery*, Kronberg 1841, s. 270.

4.3 Závěti listinné

V tomto typu závětí nalezneme již podrobnější někdy až vyčerpávající detailní popis toho, komu co zůstavitelka odkazuje. Nalézáme zde i zbožné odkazy, přání k pohřbu a ke mším, které mají být za zemřelou slouženy. V těchto listinách bylo zmíněno, že šlechtična dostala povolení ve formě mocného listu od krále, na nějž se odkazuje. Není jisté, za jakých okolností panovník list uděloval, zda musela šlechtična splnit nějaké požadavky či stačilo mít dobré vztahy s panovníkem nebo jeho úředníky.

4.3.1 Machna z Veselí 1438

V základním ustanovení a úvodu se paní Machna představila jako z Veselí a z Vartmberka. Odkaz na manžela nebyl uveden a následuje klasická formule: „*vyznávám tiemto listem obecně přede všemi, ktož jej čísti neb čtúce slyšeti budú,* [...]“¹²⁵

V hlavní části začala tím, že má od císaře Zikmunda majestát, kterým může disponovat se svým majetkem, a tedy ho i odkazovat. Nejprve odkazovala hrad Velíš a tvrz Hradištko spolu se vším, co k tomu příslušelo, svému milému bratrovi Haškovi z Valštejna. Dále mu odkazovala i své osobní věci. S vyřizováním pozůstalosti měl panu Haškovi pomáhat Ottík z Údrnic, popřípadě Markvart, jeho syn nebo Anna Buzická. Ti měli dohlížet i na to, aby pan Hašek správně nakládal s jejím rozhodnutím a vyrovnal všechny dluhy, které by mohly po její smrti vyvstat jako nevyřízené.

V konečných ustanoveních uvádí paní Machna velice zajímavou větu, a to: „*věřím i ufám nadepsanému panu Haškovi, bratru svému, že mú duši, ač mne pán Buoch neuchová, obmyslí a zjedná i dluhy naše spravedlivé a svědomé i popsané.*“¹²⁶ Vypadá to, že pan Hašek nebyl spolehlivý člověk, je totiž dost zvláštní, že paní Machna v jedné větě uvedla důvěru v jeho osobu a schopnost pozůstalost vyřizovat svědomitě, ale o pár řádků výše jmenovala případné jiné správce pozůstalosti. Na její prosbu přivěsili k její pečetě ještě pánové Jindřich z Vartmberka, Janek z Mochova,

¹²⁵ AČ XV, s. 190, 88.

¹²⁶ *Tamtéž.*

panoš Jan Stéblo z Lompnice, Vlastěk z Oděrad, Sdeňata z Kopidlna, Petr Štítka z Vrchlabí, Václav Rezek z Mlékosrb, bratři Janek a Příbek ze Žlunic.

Svědků měla paní Machna velký počet a celá závěť působí velmi oficiálním dojmem. Je možné, že byla sepsána s pomocí nějakého zkušeného úředníka znalého právních formulí a obrátů.

4.3.2 Markéta z Pořešína 1465

Tato závěť porýzená 25. ledna 1465 ihned v úvodu uvedla povinnost, která připadla na tuto šlechtičnu. Tou povinností se rozumí ustavení Markéty z Pořešína v závěti Jana Ktyla z Velenova zodpovědnou osobou za každoroční pamatování na mši za duši zmíněného Jana Ktyla z Velenova a za celou jeho rodinu. Markéta zde předala tuto povinnost dále na své vlastní dědice. Povinnost tedy převedla na Mikuláše, děkana Doudlebského, který byl zároveň kněz krumlovský. Po něm se tato povinnost bude přenášet na další krumlovské kněze. Můžeme tedy říci, že se daný závazek připoutal ke krumlovskému kostelu. Jan Ktyl z Velenova přesně určil, kolik má být na mši přítomno kněží, kolik měli dostat zapláceno, kolik zpěvů mělo být zpíváno atd. např.: *„aby k tee sluzbie weczor wigilgie o dewieti lecciech zpiewany byly, a na tiech wigilgich (sic) aby nagmienie dewiet kniezy bylo, a každému kniezy na každých wigilgich aby byla dana dwa grosse a mistru skolniemu ssest grossuow, zakom chudym do skoly piet grossuow, obieti wino a chleb za trzi grosse, chudym obeczny m piet grossuow, zwonikowi od prziprawy gedem gross a na kazdu službu wosku dwie lybrze k vprawowanie swieczij, [...]“*¹²⁷

Ve druhé části pokračovala šlechtična již svou vlastní závětí. Uvedla klasickou formulaci o majetku, který jí byl zapůjčen od Boha. Svůj majetek odkázala již zmiňovanému Mikuláši, knězi krumlovského kostela, jenž by měl mít danou informaci již zapsanou v deskách. V další větě zmínila, že majetek neodkázala pouze Mikuláši jako osobě, ale i jeho nástupcům, tedy spíše celému kostelu. Markéta neuvedla přesnou sumu, kterou odkázala, ale přesně určila, na jaké účely mají být finance využity. 1,5 kopy grošů měl činit plat kněze krumlovského kostela, zaměstnancům kostela plat 20 grošů a do dědičného užívání jejich obydlí i

¹²⁷ URP, č.168, s.97.

s vybavením. Za to ale požadovala, aby konali za její duši i za duše celé její rodiny mše, a to na den jejího úmrtí. Dále následoval dlouhý výčet, komu se má kolik zaplatit za účast při mši. V podstatě určovala stejné odměny jako již zmiňovaný Jan Ktyl z Velenova. Můžeme se tedy jen domnívat, zda byly uvedené odměny obecně používané nebo se Markéta v určování výše odměn řídila Janem Ktylem.

Markéta uvedla před samotným zakončením a uvedením svědků formulaci, v níž uvedla, že knězi důvěřuje v provedení poslední vůle tak, jak ustanovila v tomto roce i roky následující. Pro zvýšení vážnosti své listiny přivěsila svou pečeť a pečetě svědků. Těmi jsou Jan z Rožmberka, Václav ze Švamberka, Petr Višni z Výtrzně a Kunrát z Petrovic.

4.3.3 Kateřina z Pecky 1482

Listina pochází z treboňského archivu, ve fondu Cizí rody. Je napsána česky novogotickou kurzívou. Závěť paní Kateřiny z Pecky byla sepsána roku 1482, kdy byla paní Kateřina nemocná nebo to tak alespoň psala. Jelikož se tato formulace nacházela v úvodu a byla shodná či velmi podobná s velkým množstvím závětí, není zcela jasné, zda tomu tak opravdu bylo. Zmiňovala se sice o své nemoci, ale formuli o zdravém rozumu pro ustanovení závěti raději připojila: „[...] wssak diekugicz panu Bohu pamietie zdrawe a rozumu dobreho uziwagicz czinim toto mee poslednie danie a kssaft [...]“¹²⁸ Kateřina z Pecky byla vdova a jejím manželem byl Protiva z Rožmitálu. Paní Kateřina dostala povolení od krále Vladislava a tímto zmocňujícím listem mohla konat své poslední pořízení.

V úvodním ustanovení najdeme kromě představení se paní Kateřiny, která se vztahovala k již zemřelému manželovi, zmínění o povolení ke kšaftování od krále, dále důvod, proč závěť sepisuje. Toto odůvodnění bylo klasické, a to: „aby po me smrti o muoy statek které nesnaze a neb swady miely byti, [...]“¹²⁹ Ona formulace mohla naznačovat nejistou rodinnou situaci nebo chybějícího hlavního dědice, syna.

Závěť byla opravdu velmi obsáhlá a najdeme v ní spoustu variant, které by mohly nastat. Paní Kateřina, zdá se, myslela na všechno. Nejprve sdělila, že všechn

¹²⁸ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 248.

¹²⁹ Tamtéž.

svůj majetek odkázala své dceři Markétě z Rožmitálu, ale jen v případě jejího provdání. Pokud by ještě vdaná nebyla, ustavuje paní Kateřina jako správce svého jmění Petra z Hradiště do té doby, než se Markéta vdá. Její statky měl užívat, ale podle instrukcí paní Kateřiny musel vyplatit následující osobám přesně určené částky: „[...] *povinen bude wydati bera, duochody item nayprwe do Tyna k matcze bozie na opravu toho kostela padesate kop obecznych grossuow item pannie przibramske padesate kop obecznych grossuow ite[m] pnaie kuncze 30 kop grossuow obecznych item panie ... piet kop obecznych grossuow ite[m] Petrowi Trzspaslkwowi piet kop obecznych grossuow ite[m] panie Katerzinie Duzelske padesate kop g[rossuow] obecznych ite[m] pannie Annie Pietipeske deset kop obecznych g[rossuow] ite[m] na skutky milosrdne 25 kop grossuow obecznych item pannie Johancze, sluzebniczy me, dwadzeci kop grossuow obecznych item panie Dorothie, tez sluzebniczy me, deset kop obecznych item Durze, sluzebniczy me druhe, piet kop grossuow obecznych ite[m] geptisscze u swateho Ffrantisska piet kop g[rossuow] obecznych ite[m] panie Aanie, geptisscze u swate Katerzine deset kop g[rossuow] obecznych ite[m] Ludmile Petrowie Obrzwinowie 25 kop grossuow obecznych, [...]*“¹³⁰ Paní Kateřina ve výčtu toho, co by měla její dcera zdědit jmenovala i klenoty, svršky a nábytek. Ve vzorku zkoumaných závětí se to objevilo poprvé, ale tato skutečnost není nikterak překvapivá. Udivující však je, že klenoty nebyly zmiňovány již v předešlých závětech. Pokud by se mělo jednat o nějaký rodový šperk, je přeci pravděpodobné, že by dané šlechtičně měl ležet osud šperku na srdci. Kateřina řešila i možnost, v níž by její dcera zemřela dříve, než se vdá. V tomto případě vyjmenovává všechny, kterým chtěla odkázat nějaké finanční obnosy počínaje jejím strýcem až po jeptišku Annu a svého písaře. Dále zmiňovala fakt, že její svršky a nábytek měly být prodány a za peníze z nich se měla nechat sloužit mše za duši paní Kateřiny a celé její rodiny.

V konečné části závěti uvedla paní Kateřina správce, poručníky a obránce její dcery, kteří by měli dohlédnout, aby vše bylo vykonáno přesně podle této závěti a aby nebylo něco paní Markétě upřeno. Těmito poručníky Kateřina jmenovala pana Pavla ze Skal, pana Kdulince z Ostroměře a již často zmiňovaného Petra Obrvina z Hradiště, kterým věřila a spolehla se na jejich ochotu v řádné vyřízení závěti. Zůstavitelka ještě

¹³⁰ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 248.

prosila úředníky desek zemských, aby tuto závěť doslova přepsali a zanesli do desek. Tato závěť nebyla první, kterou paní Kateřina napsala. Novou závěti tedy rušila platnost té předchozí, zároveň si ale ještě ponechala možnost závěť upravit, změnit nebo napsat novou: „*A také tuto domněnku minim yakoz sem przed niekterym czasem byla učinila zrzienie a kssafft a dobruwuoli o statka swem to przitomnu nynieyssim zrzizeni odwolawam, aby zadne moczy takowe zrieznie nemielo czasy buducznie nez toto me poslednie zrzizenie a kssafft a dobra wuole aby w mocznosti a tak zuostalo yakoz ma dobra a plna wuole gest. A přitom tako sobie czelu a pnu moczpozuostawugi tento kssafft a dobru wuoli zmieniti umenssiti neboli powyssiti a neb doczela zrussiti kolikratkoliwiek bylo by mi toho potrzebie, aby mi toto nynieyssie zrzizenie neprzekazelo zadnym obyczegem.*“¹³¹ Z toho můžeme vidět, že norma, o které se zmiňuje Rauscher¹³² byla závazná a byla dodržována. Tedy pokud by autor závěti chtěl svou závěť měnit, muselo to být v předchozí závěti takto uvedeno. V opačném případě by norma neumožňovala platnost nové závěti. Zároveň se tedy muselo o do této doby platné závěti uvést, že pozbyla platnosti.

K závěti přivěsili pečetě kromě paní Kateřiny Jindřich z Benstaina a ze Skal, Petr z Vojkova, Mikuláš z Horzan a Slatiny a Jiřika z Chotky a Vojína.

4.3.4 Anežka z Rožmberka 1482

Anežka se v úvodu své závěti nijak oficiálně nepředstavila. Rovnou oslovila své bratry, od kterých má povolení činit poslední pořízení. Celá poslední vůle vyznívá spíše jako dopis bratrům než oficiální závěť. Jako svědka listiny, kterou jí bratři povolili dělat poslední pořízení označila švagra Bohuslava ze Švamberka. Nabízí se otázka, jak je možné, že Anežka dostala povolení ke kšaftu nikoli od krále, ale od bratrů? Nasnadě je varianta, že jí bratři vymohli mocný list od krále, na který se ona sama již dále neodkazuje a pouze píše bratrům dopis o tom, jak se rozhodla kšaftovat. V další části se odkazovala ještě na druhou listinu, podle níž jí patří nějaký dobytek. Základní ustanovení zde tedy naprosto chybí. Pravděpodobně to bylo z důvodu, že Anežka toto poslední pořízení sepsala formou dopisu, který poslala bratrům.

¹³¹ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 248.

¹³² R. RAUSCHER, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922, s. 66.

V hlavní části se vyslovila k nějakému dvoru, který nebyl blíže specifikován. Nejspíše se jedná o statek u Třeboně, který Anežka celý svůj život spravovala.¹³³ Anežka prosila svého bratra, aby po dobu jednoho roku od její smrti s dvorem nijak nehýbal – nejspíše neprodával: „*abyste gim neraczily do roka odtad hýbat, [...]*“¹³⁴. Dále aby v tomto roce všechny potřebné listiny nechal sepsat a připravit. Anežka také mluvila o někom, kdo tu po její smrti zůstane. Má být propuštěn a má mu být dáno 100 kop, jméno ani žádná další indicie zde bohužel nebyla uvedena, nevíme tedy, o koho se jedná. „*[...] toho kteryz pomye ostalka na tom dworze za to prosym aby byl s tiem se wssym pro pusstien a yakoz také stogi w listu hlawniem ze sto kop w rocze wydati mate.*“¹³⁵ Anežka dále také sdělila, že je neoddělená od otce, to znamená, že se Anežky neprovdala. Svůj stateček odkázala synovcům od bratra Jana, kterého měla velmi ráda. Všechny jeho děti ji jezdili velmi často navštěvovat a Anežka se o ně ráda starala.¹³⁶

Jako svědka si Anežka vyžádala Jana z Trnové, hejtmana Třeboně, který přivěsil pečeť vedle té její.

Obecně lze říci, že tato závěť je velmi zvláštní, jelikož zde Anežka neuvádí téměř žádná jména, jak osob, které by měly dědit, tak ani dvorů, které by měly zdědit. Nejspíše musel dotyčný, jemuž měl být tento dopis poslán naprosto přesně vědět, o kom Anežka mluvila a dále nakládal s touto závětí jako s plnou mocí pro přepis majetku v deskách a odkazoval se při tom na tento list. Tuto teorii by mohl podpořit i fakt přivěšení jen dvou pečetí, pečeť svědka a Anežky. Podle zákonů, platících v této době, by měli být svědci minimálně 2 až 3, aby byla závěť platná. Proto lze usuzovat, že list sloužil jen jako zplnomocnění Anežčina bratra přepsat majetek v deskách zemských podle Anežčiných instrukcí.

¹³³ Anna KUBÍKOVÁ, *Dcery Oldřicha II. z Rožmberka*, in: Archivum Trebonense: sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni, Praha 2007, s. 26.

¹³⁴ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 250.

¹³⁵ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 250.

¹³⁶ Anna KUBÍKOVÁ, *Dcery Oldřicha II. z Rožmberka*, in: Archivum Trebonense: sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni, Praha 2007, s. 27.

4.3.5. Johanka z Kravař 1495

K závěti Johanky z Kravař jsme se dostali pouze zprostředkovaně ze zápisů v Moravských deskách zemských, a to z mocného listu krále Vladislava. Johanky závěť zde byla přetlumočena, proto nemůžeme přesně určit strukturu a formulace její závěti. Můžeme pouze stanovit dědice celého Johančina majetku. Tím se po Johančině smrti měl stát Vratislav z Pernštějna na Plumlově, toho času hejtman a nejvyšší komoří markrabství moravského. Johanka mu postoupila zejména hrad Ploumrov s Prostějovem a dalšími městy a vším, co k tomuto panství patřilo

Král chválí Johanku, že závěť sepsala včas, a ještě za zdravého rozumu. Král Vladislav také potvrdil, že je všechno v pořádku a kšaft dosvědčil. Vratislav tedy mohl disponovat s tímto majetkem po Johančině smrti, jak se mu zlíbí.

4.3.6. Markéta z Rožmitálu 1496

Tato závěť je součástí dokumentu, který sepsal král Vladislav poté, co konšelé a purkmistr Plzně chtěli potvrdit vůli Markéty z Rožmitálu. Dokument se tedy skládal z oznámení dané situace králi Vladislavovi, citování samotné závěti, a nakonec rozhodnutí krále o potvrzení kšaftu.

Markétě zapsala její matka Kateřina z Pecky značné jmění, a to 4 500 zlatých. Jelikož její manžel Jindřich ze Švamberka i děti zemřeli, rozhodla se Markéta odkázat tuto sumu purkmistrovi a radě města Plzně. Ti byli povinni koupit pozemek v Plzni a na tomto místě měli postavit špitál. Špitál by měl obsahovat kostel zasvěcený Janu Křtiteli, velký na tři oltáře, dále dům pro chudé a byt kaplana. Markéta napsala i kolik by měl kaplan pobírat platu, a to ročně 15 kop grošů českých. Kaplanovi měly být také placeny svíčky a mešní víno. Na její památku a na památku celé její rodiny se měla „*každé suché dni v pátek [...]*“¹³⁷ konat zádušní mše. Ze sumy, kterou odkázala městu Plzni mělo být nakoupeno i vybavení kaple. Dále Markéta ještě odkázala nějaké sumy peněz různým klášterům v Plzni a okolí, jmenovitě „*klášterům bosáckým v Plzni, Horažďovicích a v Tachově [...]*“¹³⁸.

¹³⁷ CIM III, s. 1118, č. 628.

¹³⁸ *Tamtéž.*

Plzeňští radní tedy poslední vůli Markéty vyhověli a za určenou sumu postavili špitál s kaplí zasvěcenou Janu Křtiteli, neumístili jej sice přímo do Plzně, ale do Boru u Tachova, kde se nachází dodnes.

Z výše uvedených skutečností můžeme soudit, že Markéta byla velmi spořádaná křesťanka, které záleželo na spáse duše nejen své, ale celé své rodiny. Je více než pravděpodobné, že vyznávala katolickou víru, jednak z důvodu odkazů jejího majetku a jednak také proto, že rod jejího manžela figuroval v Zelenohorské jednotě. Ze závěti ale nijak patrná víra není.

4.3.7. Anežka z Chlumu a Košumberka 1500

V úvodní části se Anežka představila jako z Chlumu, Košumberka a na Rychmburce, ale nebyl zde odkaz na manžela, představila se sama za sebe. Anežka se odvolávala na mocný list krále Vladislava, který jí udělil, aby mohla závěť vystavit. Dále následovala formulace, že tak činí aby: „*žádných nesnází a zmatků mezi dětmi mými o statek můj po mé smrti nebylo [...]*“¹³⁹ Tato formulace byla v období přelomu 15. a 16. století již ustálená.

V hlavní pasáži potvrdila právo svého prvorozeného syna Jindřicha z Valdštejna na dědictví jejich věnných statků, ale s určitými podmínkami. Svým sestrám, Markétě a Magdaléně, musel vyplatit celkem 2 000 kop grošů českých každé. Vyplácení mělo být postupné, ale jejich manželé jim vždy sumu museli do desek zemských zapsat, aby i po jejich smrti byly zabezpečeny. Anežka myslela i na situaci, kdy by jim bratr peníze nevydal. Touto závětí měli právo zastavit rychmburské panství do té doby, než jim bratr peníze vyplatí. Dále měl její syn Jindřich vyplatit Albrechtovi a Slavatovi z Chlumu a Košumberka 500 kop grošů po 50 kopách každý rok. Svým dcerám Markétě a Magdaléně ještě odkázala ves Albrechtice rovným dílem.

Vykonavatelem její vůle ustanovila prvorozeného syna Jindřicha, ale pokud by Jindřich zemřel a neměl mužského dědice, byli dědici jeho dcery a páni Albrecht a Slavata z Chlumu a Košumberka rovným dílem.

¹³⁹ AČ V, s.575, 63.

Do závěrečných ustanovení jsme mohli počítat potvrzení Anežky svou pečeti. Dále pečeti pěti svědků, a to Albrechta z Chlumu, Zikmunda z Šárova, Jana z Kunšieho a na Zaječicích, Jana Kustoše z Ostružna a Závíše z Ostonice. Nesmělo chybět datum porřízení.

Tato závěť byla již velmi propracovaná. Byla podstatně delší a je v ní obsaženo spoustu podmínek a řešení, jak postupovat, kdyby bylo něco jinak, než zůstavitelka původně žádala. Svědčí to o již určitém posunu v testamentární praxi. Velmi zajímavé je, že se zůstavitelka vůbec nezmiňuje o svém manželovi. Ve většině testamentů můžeme sledovat, že žena se vždy nějak vztahovala ke svému manželovi, i když byl již mrtvý a ona znovu vdaná. „*Já Anna, někdy paní urozeného pana Petra ze Šternberka, [...]*“¹⁴⁰ „*Já Duora z Bělušovic a z Vinar, manželka dobré paměti Vaňka Kavalce z Lipoltic, [...]*“¹⁴¹ „*Já Ofka z Malovic, manželka páně Petrova z Dubé seděním na Mrači, [...]*“¹⁴² „*Já Alžběta ze Sešlic, manželka páně Závíšova z Valdštejna, [...]*“¹⁴³ „*Já Zdena vdova z Bělušovic seděním na Vinarech, manželka někdy řečeného Jíry Kováče z Kováče, [...]*“¹⁴⁴ Možná se cítila natolik nezávislou osobou, že odkazovat se na manžela vůbec nepotřebovala.

4.3.8. Dorota z Hobzí 1511

Tato závěť se nachází v Třeboňském archivu, ve fondu Cizí rody. Je psána česky novogotickou kurzívou. V základních ustanoveních děkovala Dorota králi Vladislavovi za mocný list, kterým ji učinil způsobilou k nakládání se svým majetkem. Dorota vyjmenovala všechny hodnosti krále Vladislava, což se v žádné jiné závěti ze zkoumaného vzorku neobjevilo. Následně se Dorota představila jako vdova po Jindřichovi Vajcovi z Vraného. Dorota poukázala na svůj špatný zdravotní stav, a proto ještě „*s rozmyslem swym gsucz przy dobrze pamieti a rozumu strzizliwego takto Radim a rozkazugi o smog statek mowity i nemowity [...]*“¹⁴⁵ Není ale jisté, jak moc je tato fráze pravdivá a zda odrážela pravý zdravotní stav šlechtičny.

¹⁴⁰ AČ I, s. 142, 5.

¹⁴¹ AČ II, s. 72, 21

¹⁴² AČ II, s. 70, 19.

¹⁴³ AČ II, s. 64, 13.

¹⁴⁴ AČ II, s. 65, 13.

¹⁴⁵ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 325.

V hlavní části, tedy v obsahu dědictví a v příjemcích, byla Dorota velmi podrobná a ustanovila velké množství dědiců. Odkázala kostelu svatého Ondřeje v Hlavatém 10 kop grošů na zádušní mše a pěti kněžím celkem 12 kop grošů. Dále obdarovala 2 kláštery v Hradci, každému po 5 kopách. Najednou se ještě zmínila o svém nejspíše předchozím manželovi Markvartovi z Kraselova, na jehož rozkázání odkázala při výlovu rybníka 1 vědro ryb Gosaku na Bechyni spolu s 10 kopami grošů. Při jejím pohřbu mělo být rozdáno chudým celkem 10 kop grošů a chtěla, aby byla sloužena zádušní mše za ni i za její již zemřelé manžely. Následně se Dorota zmínila o paní Anně z hradu, sestře paní z Olbramové, které odkázala 15 kop grošů. Dorota nezapoměla ani na dluhy, které vůči ní někteří lidé měli, ty ale odpustila, a navíc ještě odkázala 3 kopy grošů. V neposlední řadě jsme se také dozvěděli, že měla paní Dorota schovanku Annu, které odkázala 15 kop grošů a nějaký movitý majetek: „*Annie schowaniczy me 15 kop miš. A potkane duchnu, perzynu, polsstarz, dwie podussky, ssest prostieradl, truhlu, poczestnu sukni, dobru a klok dobry sslogirz ranssky a to tak gestly zieby wrh dossla a k slussnemu mistu wdana miela byti.*“¹⁴⁶ Dorota nezapomněla ani na své služebnictvo, kterým odkázala po jedné kopě grošů a písaře, který měl dostat 5 kop. Ještě jednou paní Dorota odpustila dluh a tentokrát panu Heřmanovi z Řičan, který měl ale část půjčených peněz vrátit její dceři paní Markétě Hetzmannové.

Jako své poručníky si v závěrečných ustanoveních vybrala pány z Kraselova a to Jindřicha, Jana, Václava, Markvarta, Zdislava a Mikuláše, kteří jsou jejími bratry. Pro větší jistotu a pravost tohoto kšaftu přivěsila vedle pečeti bratrů a své pečeti ještě pečeť pana Diviše z Doudleb.

Tento kšaft je ze zkoumaného vzorku nejmladší a je na něm již patrné, jak praxe v sepisování posledních pořízení postoupila. Šlechtičny měly větší potřebu zajistit po své smrti i osoby, které s nimi nebyly v příbuzenských poměrech. Nelze říci, že by na začátku zkoumaného období nerozdělovaly majetek svým sluhům či kněžím, jen tyto okamžiky nejsou zachyceny v posledních pořízeních.

¹⁴⁶ SOA Třeboň, CrT (1286-1727) inv. č. 325.

4.3.9. Shrnutí

Pokud porovnáme deskové závěti s těmi, které byly vydány jako samostatné listiny s mocným listem od krále, rozdíl je na první pohled markantní. V listinných závětech je šlechtičně umožněno na de facto neomezeném prostoru projevit svou svobodnou vůli. Najednou zde mohla oficiálně přiznat zásluhy lidem, kteří jí byli během života drazí a nebyli urození. Desky sloužily pouze šlechticům, tedy uvedení jako příjemci dědictví mohli být opět pouze šlechtici.

4.4 Závěti s odkazem na válečný stav či nefungování desek

Tato skupina posledních pořízení byla sepsána během válečného stavu v Čechách nebo během interregna před dobou poděbradskou. Spojuje je nemožnost zanesení změny majetku do desek zemských. Ty byly v tomto období a následně v období po vyhoření tohoto úřadu uzavřeny. Zůstavitelky tuto skutečnost několikrát zdůrazňují a také slibují, že okamžitě, jak bude úřad znovu otevřen, bude zápis doplněn. Stěžují si také na chaos v zemi, nestabilitu a „zlořády“. V tomto období bylo, jak je ze závětí patrné, velmi těžké domáhat se platné právní úpravy v praxi. Šlechta tak byla nucena přistupovat k provizorním řešením, které právě této právní úpravě zcela neodpovídaly. Navíc zde ještě chyběla pevná instituce, která by toto porušování sankcionovala.

4.4.1 Anna z Olšan 1428

Anna byla již po druhé vdaná. Její první manžel byl Vacek z Chval. V době sepsání závěti byla sice zdravá, ale obávala okolností válečného stavu, a proto učinila pořízení raději hned. Dále měla strach, že když nebyly otevřené desky, mohl by po její smrti nastat zmatek v dědictví, a tak se rozhodla pro sepsání závěti.

Všechno své jmění jak movité, tak nemovité odkázala svému manželovi Prokopu z Olšan. Její přání bylo, aby dcera Anička dostala buďto 60 kop grošů, nebo aby jí pravidelně přicházel plat z určitých vesnic. Potom odkázala své sestře Elišce Langaštové a jejím dětem 20 kop grošů nebo rentu ze stejných statků jako Aničce. Dále prosila svého manžela, aby její dceru nechal na svém panství dospět. Z toho bychom mohli soudit, že to byla Anny dcera z prvního manželství, a ještě nebyla

dospělá. Pokud by se nedožila dospělosti, má oněch 60 kop grošů přejít na děti manželovy. Zemřel-li by Prokop dříve, než bude Anička dospělá, svěřila její opatrování do rukou své sestry Elišky. Zde vidíme, že starost o nezletilé dítě z prvního manželství byla velká. Sirotek by jinak zůstal zcela bez prostředků. Můžeme se dohadovat, zda by si osiřelou Annu vzala do opatrování sestra zemřelé i v případě, že by to Anna neměla speciálně uvedeno v závěti.

Zůstavitelka zde uvedla možnost změnění závěti. Ačkoli to byla podle českých zákonů závazná formulace pro případ, že by chtěl zůstavitel napsat další závěť, ve zkoumaném vzorku závětí to není častý jev. Tento list ztratil svou platnost v případě, že by její současný manžel Prokop zemřel dříve než zůstavitelka.

Poslední pořízení bylo sepsáno v době husitských válek, které sužovaly celou zemi. Proto byl úřad desek zemských stále uzavřen. Anna však doufala v jeho otevření a pokud by byla živa, došla by zapsat tuto závěť do nich. Dokonce uvedla, kdyby tak měla učinit: „[...] *ve dsky zemské vedle řádu a obyčeje zemského vložiti a zapsati, a to na prvnie, na druhé anebo konečně na třetie Suché dni, když by dsky zemské byly otevřeny.*“¹⁴⁷ Pokud by desky otevřeny nebyly, ani jiný takový úřad zaveden nebyl, je tato závěť plnomocná.

Jako svědci byli uváděni Jaroš z Chlumu, Jiřík z Roudné, Ctibor z Luštěnic a Ctibor z Zhudovic. U každého svědka ještě uvedla jeho funkci, což mohlo zdůraznit jejich spolehlivost a vážnost jako svědků. Panoš Jiřík z Roudné byl například v té době purkrabí Pražského hradu. Obecně mohlo platit: čím váženější pozice, tím váženější a spolehlivější svědek.

4.4.2 Alžběta ze Sešlic 1434

Již v úvodu této závěti můžeme vidět, jak negativně vnímají obyvatelé Českého království válečný stav. Kvůli němu nefungoval úřad desek zemských a nešlo do nich vkládat zápisy, převody majetku ani závěti. Proto se Alžběta hned v úvodních ustanoveních snažila vysvětlit, proč poslední vůli nezapsala do desek. Používala zatím tento list, který v případě, že budou desky uzavřené i v době její smrti, bude mít

¹⁴⁷ AČ XXVI, s. 8.

stejnou váhu jako zápis v deskách. V základních ustanoveních dále uvedla v závětech velmi častou formulaci: „[...] věna a zboží svému mně od pána boha pojčeneho [...]“¹⁴⁸ Tato formulace určovala všechny pozemské majetky pouze jako zapůjčené od Boha. Z tohoto a z jejího dosti vyhraněného vyjádření o husitských válkách¹⁴⁹ bychom mohli soudit, že je katolického nikoli kalíšnického vyznání.

Celý svůj majetek, konkrétně ves Sešlice se vším, co k ní patří, roční plat z vesnice Modřany a dále plat z vesnic Třebyšic a Struhařova, odkázala svému manželovi Závíšovi z Valdštejna. Zdá se velmi praktické, že dotyčná vypsala, kolik a z jakých statků každoročně mělo manželovi připadnout. Zajímavostí, opakující se v mnoha závětech, bylo i vypsání úkonů, které lze s dědictvím dělat. V případě Alžběty a Závíše může Závíš dědictví používat: „*k jmění, k držení, ku požívání, vkládání, zastavení, zapsanie a učinění s tiem se vším, cožby se jemu líbilo, [...]*“¹⁵⁰

V závěru vyjmenovává svědky, kteří mimo ni ještě přivěsili pečeť. Jsou to Aleš z Dubé, Aleš ze Šternberka, Vilém z Postupic, Matěj z Dubce, Zdeněk z Postupic.

4.4.3 Běta 1453

Paní Běta byla vdova po Kašparu Čotrovi z Prače. Běta píše velmi zajímavou větu ihned do úvodu, která zní: „*vidúci že páni a zemané miesto desk své běhy listy jednají a tvrdí, [...]*“¹⁵¹. Z toho můžeme usuzovat, že během bezvládní a následné správy českých zemí Jirím z Poděbrad není moc dodržován zákon o mocných listech. Šlechta vydává kšafy bez potřebného povolení. Proto ani paní Běta neviděla nutnost pořídit si mocný list. Není ani jisté, zda byly mocné listy v tomto období vydávány. Ve zkoumaném vzorku závětí není ani v jedné zmínky o obdržení šlechtickou mocného listu od správce nebo nějaké kanceláře. Pravidla a zákony pro kšaftování byla nejspíše v této době velmi rozvolněná, a hlavně je nikdo nevyvíhal. Běta ještě také upozorňovala na: „*[...] búrky a války vzniklé v království Českém.*“¹⁵²

¹⁴⁸ AČ II, s. 64, 13.

¹⁴⁹ „[...] *patřeci k těmto časóm válečným, w nichž sú pohřiechu vznikli a powstali mnozí neřádové, [...]*“

¹⁵⁰ AČ II, s. 64

¹⁵¹ RT II, s. 232.

¹⁵² *Tamtéž.*

Paní Běta odkazuje tímto listem svým dvěma synům Baltazarovi a Jankovi své věno, které má zapsáno deskami zemskými na ves Klokočnou. Bratři si měli dědictví rozdělit rovným dílem, ale pokud by jeden z nich zemřel, dědil by druhý vše. V případě smrti obou synů ustanovila paní Běta dědicem Václava z Lamberka. Běta připojila k této listině vysvětlení, že desky zemské jsou zavřeny ale jakmile budou otevřeny, zápis do nich provede. Pokud by se stalo, že zemře dříve, než stihne zapsat do desek, platil tento list jako zápis.

4.4.4 Shrnutí

V této skupině závětí je patrné, že zůstavitelky byly značně nejisté, jak mají postupovat v takovémto případě, tedy ve chvíli, kdy jsou desky zemské uzavřené a ony nemají ani mocný list od krále, který by jejich právo kšaftu nějakým způsobem potvrdil. Společně pro ně byla snaha učinit tento list právoplatnou i bez zanesení do desek. Testátorky také netušily, zda nebude zaveden jiný právní systém, který by suploval úřad desek zemských. Proto se v kšaftech snažily postihnout i tuto možnost. Právě v této době si každý vykládal právo po svém a docházelo k značným improvizacím a jisté formě lavinového chování. Šlechtičny v tomto napodobovaly praxi šlechticů. Je ale nutné dodat, že se ve všech těchto testamentech dočítáme o tom, že se šlechtičny zavázaly k zanesení listu do desek, ihned jak bude tento úřad znovu otevřen. Otázkou je, zda pohnutky, které je vedly k tomuto kroku měly v pozadí úctu k zákonům, či je k tomu dohnal strach, že později by mohl být dokument potažmo celé dědické řízení považováno za neplatné.

4.5 Komparace s vybranými šlechtickými kšafty

Pro dané období bohužel neexistuje žádná ucelená práce, jež by zkoumala mužský šlechtický testament. Proto pro nastínění komparace mezi ženským a mužským šlechtickým testamentem použijeme výběrový vzorek 3 závětí, které sepsali šlechtici Zdeněk Kostka z Postupic, Petr z Třešlic a Jan ze Sibřiny v letech 1451 a 1470. Očekávání, že mužských šlechtických testamentů bude k dohledání více, se nenaplnilo. Dalo by se tedy říci, že v daném období, tj. do roku 1526 vzniká i šlechtických testamentů velmi málo nebo nejsou dochované. K zabezpečení předání majetku sloužilo v největší míře dlužní zápis v deskách zemských nebo stále ještě

přetrvávající dědění v rámci nedílů. V úvodní části se šlechtici představují jako: „*Já Zdeněk Kostka z Postupic, nejvyšší purkrabie Pražský [...]*“¹⁵³, „*Já Jan z Sibiriny [...]*“¹⁵⁴ a „*Já Petr z Třešlic [...]*“¹⁵⁵. Šlechtici se na rozdíl od šlechticů v závětech představují bez odkazu na někoho dalšího, pouze v případě vysoké úřední pozice ji uvedou, patrně pro zdůraznění svého vysokého postavení. V žádné ze zkoumaných mužských závětí se nenachází formulace „*vyznávám tiemto listem obecně přede všemi, ktož jej čísti neb čítice slyšeti budú, [...]*“¹⁵⁶, která je v ženských testamentech velmi častá. Byla snad tato věta závazná pouze pro ženy? Je ale pravděpodobné, že se pouze ve vybraných testamentech nenacházely a ve větším vzorku by byly objeveny.

Pokud se jedná o samotný obsah závěti v porovnání rozdílů mezi ženskými a mužskými testamenty, upoutá nás na první pohled odlišná struktura testamentu. Ve většině případech ve zkoumaných ženských testamentech nebylo napsáno oslovení. Šlechticna neoslovovala poručníky či správce dědictví. Vždy mluvily o sobě, že ony poroučí, přenechávají, zavazují se: „*Já Machna z Veselí [...]* *postupuji i dávám mocně hrad Velíš [...]*“¹⁵⁷, „*[...] Jindřichovi z Walšteina synu mému poraučím a dávám hrad Richmburk [...]*“¹⁵⁸, „*Dále odkazuji paní Elšce Langaštové, sestře své, a dětem jejím, z téhož statku dvadeceti kop [...]*“¹⁵⁹. V mužských případech je vidět, že často byli ihned v první větě nebo odstavci ustanoveni správci dědictví, kterým bylo nařizováno, aby vykonali přání dotyčného autora posledního pořízení. „*Najprwe tobě, pane šwagre milý [...]* *wšeccko mocně porúčiem a dávám [...]*“¹⁶⁰, „*[...] učiniv slovútné paní: Dorotu z Hrušova, matku mú, paní Reginu z Čečelic, manželku mú milú, slovutné také panoše: Milotu staršího a Milotu mladšího z Hrušova, Štěpána z Olšau a Petra z Dobrošovic, strce mého, všechny spolu a jednostejně pravé a mocné poručníky [...]* *poručníkom mým a zvláště paní Regině, manželce mé, poraučím a rozkazují [...]*“¹⁶¹. Po obsahové stránce se nijak neliší mužský testament od ženských.

¹⁵³ RT II, s. 359, N, 25.

¹⁵⁴ RT II, s. 360, B,4.

¹⁵⁵ AČ II, s. 71.

¹⁵⁶ AČ XV, s. 190, 88.

¹⁵⁷ AČ XV, s. 190, 88.

¹⁵⁸ AČ II, s. 575, 63.

¹⁵⁹ AČ XXVI, s. 8.

¹⁶⁰ AČ II, s. 71.

¹⁶¹ RT II, s. 360, B,4.

Objevují se zde stejné předměty dědictví jako vsi, větší či menší finanční obnosy, vyrovnání dluhů či zajištění dětí a ostatních příslušníků rodiny. V mužských testamentech bychom ještě mohli vypožorovat větší starost o manželku, dcery, potažmo matku a sestry, tedy o členky domácnosti. Tón a styl zdůraznění, aby o ně bylo dobře postaráno je pochopitelný. Pokud matka či manželka disponovala s vlastním majetkem, rozhodně ho nechtěly prodat, aby měly na živobytí. Spíše ho chtěly předat další generaci, a proto potřebovaly být po smrti svého živitele zabezpečeny. Další starostí otce bylo zajištění věna pro svou neprovdanou dceru, popřípadě bratra, sestry, pokud je již otec po smrti: „*Najprwe wężno manželce mej milej, což se dostane mi dáti proti w padesáti kopám; neb wieš, že jsem ještě toho, což mi jest jmenowáno po mej, nic nevzal; sestram mým wydaj po čtyřiceti kopách [...] Machna, aby měla proti tomu wężno ujištěno [...]*“¹⁶²

Co se týče úřadu svědků a konečných ustanovení platí pravidla stejná jako u ženských závětí. Snad jen formulace se nepatrně liší ve způsobu představení svědků. U testamentů sepsaných šlechticemi byl na představení svědků a zdůraznění jejich hodností a funkcí kladen větší důraz než u mužských závětí. Šlechtičny většinou píší v tomto stylu: „*Toho wšeho na potvrzení a pewnost pečeť swú vlastní dala sem přiwěsiti k tomuto listu, a připrosila jsem urozeného pána p. Albrechta z Chlumu a Košmberka, a urozených panoší Zikmunda z Šárowa a na Slatiňanech, Jana z Kunšieho a na Zaječicích, Jana Kustoše z Ostružna, Záviše z Ostonice, aby pečeti swé dali podle mne přiwěsiti k tomuto listu na swědomí.*“¹⁶³ Oproti tomu u mužských testamentů se setkáváme spíše se formou takovouto: „*Pečeti: Odolena z Slavkova, Hynce Daxa z Hamršteina a Petra z Hrušova.*“¹⁶⁴, nebo „*[...] w přítomnosti Jiříka swrchupsaného, kněze Sigmunda a Jana Heřmanského.*“¹⁶⁵ Šlechtici nejspíše nepotřebovali natolik zdůrazňovat roli svědků jako šlechtičny. Myslely si snad, že když jsou ženy, musí mít svou listinu více podloženou a formálně správněji? Je také možné, že šlechtičny, které nesepisovaly listiny tak často jako muži, měly k dispozici

¹⁶² RT II, s. 360, B,4.

¹⁶³ AČ II, s. 575, 63.

¹⁶⁴ RT II, s. 360, B,4.

¹⁶⁵ AČ II, s. 72.

písaře. Těmi ale disponovali i šlechtici, rozdíl byl patrně způsoben čistě odlišností písařských kanceláří.

Pokud bychom se zaměřili na okruh příjemců mužských šlechtických závětí, nejprve mysleli pochopitelně na rodinu, manželku a neoddělené členky rodiny. Následně odkazovali majetek i svým přátelům a s menšími obnosy mysleli i na věrné sloužící a duchovní. Povinnost obstarat si mocný list od panovníka se vztahoval i na šlechtice, a proto zmínku o něm najdeme i v jejich testamentech: „[...] *jakož mám list od najjasnějšího knížete a pána, p. Jiříeho, krále Českého a markrabie Moravského* [...]“¹⁶⁶.

Obecně lze tedy říci, že závěti šlechticů a šlechticů, pokud již byly sepsány, se lišily jen v drobnostech. Okruh příjemců je téměř totožný, jen s rozdílem povinnosti muže zabezpečit ženy v rodině. Šlechtična měla tuto starost pouze pokud šlo o nevdané dcery z prvního manželství. Rozdílný je tón vyznění dokumentu. Mužské závěti působí více plynule, méně kostrbatě a odrážejí větší praxi s úředními listinami. Bohužel pro důkladnou komparaci ženských a mužských závětí chybí detailní výzkum šlechtických závětí v období pozdního středověku, tj. do roku 1526. K této problematice se vyjadřuje pouze studie Pavla Krále¹⁶⁷, která se ale zaměřuje na problematiku raného novověku, tj. od roku 1555.

¹⁶⁶ RT II, s. 359, N, 25.

¹⁶⁷ Pavel KRÁL, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice, 2004.

Závěr

V zemích koruny České byla ženská majetková práva, tedy i dědičné právo značně benevolentní. Na šlechtičny se vztahovala možnost nakládat s majetkem v případě, že v rodině chyběl mužský dědic. Šlechtična měla v nepřítomnosti mužských dědiců majetková práva stejná jako muži, mohla tedy spravovat rodinný nedíl, prodávat či kupovat majetek a v neposlední řadě i ustanovovat dědice či sama dědit. To bylo velmi výhodné pro českou šlechtu, jelikož docházelo k omezování královny moc v podobě odúmrtě, tedy převodu majetku šlechty na krále. Tento stav je první podmínkou možnosti vzniku závětí, které pořídily šlechtičny.

Testamentární praxe šlechtičen procházela během pozdního středověku řadou změn a je patrný určitý vývoj. Primárně docházelo ke změnám v motivaci sepisování poslední vůle. Na začátku zkoumaného období je hlavní motivací postarání se o rodový majetek. Takto formulované stručné závěti nalezneme v deskách zemských jako výčet většinou nemovitého majetku, který má být po smrti šlechtičny převeden na nového vlastníka. Jelikož byl tento úřad pouze pro příslušníky šlechtického stavu, tedy při převádění i dědění mohou být uváděni pouze příslušníci vyšší a nižší šlechty. Proto zde nemohly být uvedeny záznamy převodu majetku na měšťany či poddané, kteří mohli být šlechtičnám sice blízcí, ale odkázat jim nic právně nemohli. Tato předání byla provedena nejspíše ústně, ale v tomto případě neměla právního podkladu a mohla být velmi lehce zneužitelná. Proto hledali příslušníci šlechty možnost, jak sepsat plnohodnotný kšaft, ve kterém by mohli naplno projevit svou poslední vůli. Právo kšaftu bylo ale pro příslušníky šlechtického stavu složitější. Na rozdíl od měšťanů, kterým kšaftovat umožňovalo městské právo již během vrcholného středověku, musela šlechta požádat panovníka o mocný list, kterým jim král individuálně propůjčil právo kšaftu. Městská práva toto umožňovala všem svým měšťanům. Na tento mocný list se potom odkazovali všichni sepisovatelé závětí. Tato povinnost byla stejná pro ženy i pro muže. A právě zde měly šlechtičny možnost vyjádřit vše, co jim na konci života leželo na srdci.

Okruh příjemců dědictví se nejvíce vztahoval na nejbližší rodinu, což je logické. V případě vdov byli ustanoveni dědici hlavně děti. Zvláštní starost panovala

hlavně o dcery, a to o ty nevdané, popřípadě nezletilé, kterým by jako sirotkům hrozilo strádání. V situaci, kdy byla šlechtična vdaná a její manžel byl na živu, převedla zůstavitelka hlavní část dědictví na něj. Manžel měl poté většinou předat určitou část majetku dalším dědicům zmíněným v závěti. Nechybí ani situace, kdy byla šlechtična až do své smrti svobodná, či jí nezůstal nikdo z přímé rodiny. Stávalo se tedy i to, že majetek byl v závěti předán blízkému příteli či klášteru. Při komparaci okruhu příjemců ženských a mužských závětí bylo zjištěno, že okruh je víceméně stejný, jen v mužských testamentech se objevuje větší starost o zaopatření členek domácnosti, které tu muž jako živitel rodiny zanechává. Speciální starost ještě přibyla v případě nevdané dcery či sestry, pro níž bylo nutno připravit věno a jmenovat správce, který se postará o to, aby bylo vše v pravý čas připraveno. Takovýmito správci nejen věna, ale celého dědictví byli jmenováni jak v případě šlechticů, tak šlechticů nejbližší příbuzní či dobří přátelé, na něž se mohla či mohl dotýčný spolehnout. V testamentech opatřených mocným listem byl tedy okruh příjemců značně rozšiřován i na osoby, kterým byla odkázána jen drobná suma peněz či věc.

Velkou roli hrál při vývoji testamentární praxe politický vývoj v zemi. Praxe byla ztížena hlavně uzavřením desek zemských během husitských válek a těsně po nich. A následně potom i v čase česko-uherských válek se Zelenohorskou jednotou a Matyášem Korvínem. V tomto čase byly vydávány listiny, ve kterých bylo vysvětleno, proč tento zápis není v deskách zemských, a slíbeno, že jakmile bude úřad otevřen, listina bude zanesena. Další těžká situace nastala v období interregna. Zákon, kterým bylo nařízeno vyžadovat mocný list pro kšaftování byl obcházen a vznikaly tak testamenty bez svolení královské kanceláře. Mocné listy by pravděpodobně neměl ani kdo vydat. Většina z nich byla dodaná do desek zemských zpětně. Ze závětí je ale patrné, jak velkou starost činil tento válečný a poválečný zmatek lidem a jak velmi negativně tuto situaci vnímali. Je tedy nutné říci, že dědické právo a praxe se ne vždy naprosto překrývaly. Praxe byla uzpůsobována dané situaci v zemi, jelikož zákony byly měněny jen zřídka a velmi drobně, a neodpovídaly nastalé situaci.

Práce si kladla mimo jiné za cíl i zjistit, zda se v testamentech objevují zbožné odkazy, přání týkající se pohřbu a zádušních mší či zda je možné vysledovat konfesi dané šlechtičny. Přání ohledně pohřbu či hrobu, místa posledního odpočinku v těchto

posledních pořízení naprosto chybí. Vysvětlení k této situaci podává Robert Šimůnek, podle nějž je to způsobeno místem posledního odpočinku šlechtické rodiny. Ta totiž měla většinou celou kryptu či hrobku na místním hřbitově, kam byli ukládáni všichni členové rodu.¹⁶⁸ Bylo by tedy značně zbytečné, kdyby v závěti dotyčná šlechtična uváděla, že chce být pohřbena v rodově hrobce, když nic jiného na výběr nebylo. Co se týče přání k zádušním mším, bývají testamentsy již o něco sdílnější. Některé šlechtičny popisují, kolik peněz se má v den obřadu rozdat, kolik dostane kněz v den obřadu a kolik v další určené dny zádušních mší. Z tohoto lze soudit, že existoval určitý standard v rámci obdarování a pouze některé šlechtičny chtěly zdůraznit tyto odměny či je zvýšit. Odkazy na konfesní příslušnost šlechtičny pořizující závěť bohužel chybí, tudíž z posledního pořízení není možné zjistit, zda byla dotyčná katolického či kališnického vyznání. Stejně tak chybí jakékoli zbožné odkazy. Proto je účel posledních pořízení v tomto období jasný. Jedná se pouze o zabezpečení majetku a financí. Pokud bychom se zaměřili na odkaz klášterům či kostelům, byla tato praxe ve zkoumaném vzorku spíše výjimečná. V případě, že byly nějaký majetek odkázán, jednalo se spíše o část dědictví. Neznamená to ale, že šlechtici a šlechtičny nemysleli na kostely a kláštery. Jen je spíše obdarovávali již za svého života.

Při komparaci s mužskými testamentsy nebyl zjištěn žádný zásadní rozdíl, který by je kontrastně odlišoval. Pro šlechtice i šlechtičny platila stejná norma o kšaftování. Pro důkladné porovnání chybí paralelní výzkum mužských šlechtických testamentsů pro dané období pozdního středověku, proto práce využívá ke komparaci se ženskými kšafty velmi omezený počet mužských testamentsů.

Významným prvkem všech listin a testamentsů nevyjímaje jsou svědci, kteří svými pečeti potvrzují, že autor poslední závěti je při zdravém rozumu, tedy psychicky v pořádku natolik, aby ustanovil všechny své dědice. Těchto svědků norma udává určitý počet, nejméně 3, ale nezmiňuje se o tom, zda to mohou být i ženy. Obecně nejspíše platilo, že čím váženější osoba byla svědkem a připojila k listině svou pečeť, tím byla listina pevnější a méně zpochybnitelná. Při porovnávání svědků zúčastněných při tvorbě listiny bylo zjištěno, že ani v jednom případě nebyla přítomna

¹⁶⁸ Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013, s. 79–80.

žena, kromě šlechticů, které byly autorkami testamentu. Platilo snad tedy, že ač měly šlechticny stejná práva sepsat testament jako šlechtici, nemohly být považovány za svědka? Z daného výzkumu by se to dalo předpokládat, ale přímý odkaz v právních knihách chybí.

Otázkou nadále zůstává, do jaké míry lze považovat testament za autentický pramen pro zkoumání myšlení konkrétních šlechticů. Je totiž velmi pravděpodobné, že formulace vět a styl listiny je více prací písařů, kteří podléhají určitému standardu v sepisování listin. Tento aspekt je sice přínosný pro obecný myšlenkový rámeček dané doby, ale názory a postoje daných žen zůstávají zahaleny. Proto lze vycházet při dalších výzkumech hlavně z okruhu příjemců závětí a obsahu dědictví.

Práce může být dále využita jednak ke komparaci při výzkumu mužských závětí a jednak jako zdroj informací o jednotlivých šlechticích, zkoumání rodinných vztahů a pozemkových držav v rámci rodových pozemkových majetků.

Seznam zkratk

AČ – Archiv český čili staré písemné památky české i moravské

CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae

RT – Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých (= Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum

URP – Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poreschin im 14. und 15. Jahrhunderte

Prameny a literatura

PRAMENY

Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody Třeboň (1286–1727) inventární číslo 325.

Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody Třeboň (1286–1727) inventární číslo 248.

Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody Třeboň (1286–1727) inventární číslo 250.

Edice

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, díl I, ed. František Palacký, Praha, 1840.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, díl II, ed. František Palacký, Praha, 1842.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, díl XV, ed. Josef Kalousek, Praha, 1896.

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích, díl XXVI, ed. Josef Kalousek, Praha, 1909.

Codex iuris municipalis regni Bohemiae III, edd. Jaromír Čelakovský – Gustav Friedrich, Praha 1948.

Moravské zemské desky 1480-1566. 2, Kraj olomoucký XVI, ed. František Matějka, Brno 1948.

Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých (= Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum, I., ed. Josephus Emler, Praha, 1870.

Pozůstatky desk zemských Království českého r. 1541 pohořelých (= Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum, II., ed. Josephus Emler, Praha, 1872.

Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poreschin im 14. und 15. Jahrhunderte, ed. Johann Matthäus Klimesch, Praha, 1889.

LITERATURA

ADAMOVIÁ, Karolína – SÝKORA, Antonín, *Dědické zemské právo v české historii*, Ostrava, Brno 2013.

- ARIES, Philippe, *Dějiny smrti I: Doba ležících*, Praha 2000.
- AUGUSTA, Pavel, *Kdo byl kdo v našich dějinách do roku 1918*, Praha 1999.
- Bible*, český překlad Jeruzalémské bible, přeložila Dagmar Halasová, Praha 2014.
- CORVISIER, André, *Tance smrti*, Praha, 2002.
- ČADKOVÁ, Kateřina – LENDEROVÁ, Milena – STRÁNÍKOVÁ, Jana, *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie. (Sborník příspěvků z IV. pardubického bienále 27. - 28. dubna 2006)*, Pardubice 2006.
- GOFF, Le Jacques, – SCHMITT, Jean Claude, *Encyklopedie středověku*, Praha 2014.
- HRADILOVÁ, Marta, *Dorota z Hobzí. (Pokus o portrét jihočeské šlechtičny jagellonského období*, in: *Táborský archiv: sborník Státního okresního archivu v Táboře*, ed. Rudolf Tecl, Tábor 2001, s. 175–212.
- JÍŠOVÁ, Kateřina – DOLEŽALOVÁ, Eva, *Pozdně středověké testamenty v českých městech: prameny, metodologie a formy využití*, Praha 2006.
- KADLEC, Karel, *Rodinný nedíl čili záduha v právu slovanském*, Praha 1898.
- KALOUSEK, Josef, *O staročeském právě dědickém a královském právě odúmrtém na statcích svobodných v Čechách i v Moravě*, Praha 1894.
- KOPIČKOVÁ, Božena, *Ideální modely života ovdovělých královen, kněžen a šlechticů v českém středověku ve světle reality*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*, Pardubice 2006, s. 223–240.
- KOZÁKOVÁ, Anděla, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926.
- KRÁL, Pavel, *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*, České Budějovice 2004.
- KRMÍČKOVÁ, Helena, *Edice středověkého diplomatického materiálu*, Brno 2014.
- KUBÍKOVÁ Anna, *Dcery Oldřicha II. z Rožmberka*, in: *Archivum Trebonense: sborník studií pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni*, Praha 2007, s. 11–27.

LENDEROVÁ, Milena a kol., *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.

LENDEROVÁ, Milena – KOPIČKOVÁ, Božena – BUREŠOVÁ Jana – MAUR, Eduard, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha 2004.

OHLER, Norbert, *Umírání a smrt ve středověku*, Jinočany 2011.

RAUSCHER, Rudolf, *Dědické právo podle českého práva zemského*, Bratislava 1922.

STARÝ, Marek, *Kněžna Anna ze Šternberka*, Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické 51, č. 3, 2002, s. 193–202.

SCHELLEOVÁ, Ilona, *Dědictví a dědické právo*, Brno 2007.

ŠIMŮNEK Robert, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

ŠIMŮNEK Robert – LAVIČKA, Roman, *Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku*. České Budějovice 2011.

VANĚČEK, Václav, *Mistr Viktorin Cornelius ze Všehrd (ca 1460-1520) a další vývoj českého právnictví: k 500. výročí Všehrdova narození*, Praha 1960.

VOJÁČEK, Ladislav – SCHELLE, Karel – KNOLL, Vilém, *České právní dějiny*, Plzeň 2010.

Seznam příloh

Tabulka č. 1

Tabulka č. 2

Jménu zůstavitelky	Datum porřízení	Komu odkazuje (hlavní dědic)	Edice/fond
Anna ze Šternberka	7. srpna 1398	Lacek z Kravař (přítel)	AČ I.
Anna z Olšan	6. prosince 1428	Manžel Prokop z Olšan, nezletilá dcera	AČ XXVI.
Alžběta ze Sešlic	1. června 1434	manžel Záviši z Valdštejna	AČ II.
Zdena z Bělušovic	4. července 1436	Dcera Dorota z Bělušovic	AČ II.
Machna z Veselí	6. ledna 1438	Bratr Hašek z Valšteina	AČ XV.
Ofka z Malovic	26. února 1445	Manžel Petr z Dubé	AČ II.
Dorota z Bělušovic	15. června 1451	Zdeněk z Vinar a Petr z Plotiště, rodinný vztah neznámý	AČ II.
Běta	8. prosince 1453	Synové Baltazar a Janek	RT II.
Kateřina z Třebovetic	14. června 1457	Manžel Jiřík z Dobruše a děti	RT II.
Markéta z Pořešína	25. ledna 1465	Krumlovský kostel	URP
Kateřina z Pecky	6. února 1482	Vdaná dcera Markéta z Rožmitálu	SOA Třeboň/ Cizí Rody
Anežka z Rožmberka	2. října 1482	Synovci	SOA Třeboň/ Cizí Rody